

Michał Kalecki

MICHAŁ KALECKI – NIEDOCENIANY INNOWATOR ŚWIATOWEJ EKONOMII, CZYLI LOSY EKONOMISTY HETERODOKSYJNEGO¹

Wstęp

Jedynym pracownikiem nie tylko Wydziału Handlu Zagranicznego, lecz także całej Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (obecnej SGH), a nawet więcej – jedynym polskim ekonomistą², którego nazwisko pojawiło się wśród kandydatów do Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla z ekonomii, jest Michał Kalecki. Już sam ten fakt świadczy o jego wyjątkowej renomie naukowej. Cieszył się szacunkiem kolegów ekonomistów, zarówno w kraju, jak i zagranicą, podziwem uczniów i studentów. Długo pielęgnowano wspomnienia pobytu u niego na SGPiS: spotkania i rozmowy z nim w Katedrze Ekonomii

¹ Serdecznie dziękuję dr. Mieczysławowi Szostakowi za zaproponowane przez niego poprawki typu redakcyjnego i za wszystkie komentarze i uwagi merytoryczne, które zgłosił w trakcie prac nad pierwotną wersją tekstu tego szkicu. Szczególnie przydatne były jego sugestie zmian dotyczące działalności prof. Michała Kaleckiego w SGPiS, jak też propozycja przeniesienia do załącznika rozważań na temat biografii naukowej Profesora.

² Sylwetka Leonida Hurwicza (został uhonorowany Nagrodą Nobla z ekonomii w 2007 r.) zasługuje na odrębne potraktowanie. Michał Kalecki był niewątpliwie jedynym tej rangi naukowcem, piszącym po polsku (i oczywiście po angielsku) oraz pracującym w Polsce.

Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego lub Międzyuczelnianym Zakładzie Problemowym Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych (MZPGKSR) czy też udział w jego słynnym Seminarium dla Ekspertów ds. Planowania Rozwoju Gospodarczego Krajów Zaczynających. Absolwenci Wyższego Kursu Planowania Gospodarczego dla Obcokrajowców (WKPG), gdzie po angielsku wykładał³, byli chlubą każdej instytucji.

Pierwsza (blisko 600-stronicowa) książka biograficzna, poświęcona w całości Michałowi Kaleckiemu, ukazała się w USA już w 1975 r.⁴. Od lat siedemdziesiątych XX wieku literatura na temat osiągnięć tego wybitnego ekonomisty rośnie nieustannie. Powoli krystalizował się – m.in. w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Australii, we Francji i Włoszech – odrębny kierunek światowej ekonomii, określanej mianem (neo-) kaleckiańskiej. Pod tym „sztyldem” wydaje się za granicą co roku niemałą liczbę książek i liczne artykuły. Od początku XXI wieku, zwłaszcza po globalnym kryzysie finansowym, głosi się tryumfalny powrót Michała Kaleckiego⁵.

Trochę szerzej są znane obecnie entuzjastyczne opinie o nim wybitnych ekonomistów (np. Joan Robinson lub Ragnara Frischa), które są przecież „chlebem powszednim” w kręgach ekonomistów od przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku. Jak pisał Lawrence Klein (noblista z ekonomii z 1980 r.), „(...) po ponownym przestudiowaniu Kaleckiego teorii cyklu koniunkturalnego doszedłem do wniosku, że stworzył on system, który zawiera wszystko, co ważne w systemie keynesowskim (...) Jestem przekonany, że jego teoria zatrudnienia jest równorzędna do Keynesa (...) Teoria Kaleckiego (...) pozostała mało zauważona. Pod pewnymi względami teoria Kaleckiego przewyższa teorię Keynesa, gdyż jest *explicite* dynamiczna”⁶.

Jeśli John Maynard Keynes i Michał Kalecki byli ojcami współczesnej makroekonomii, to jednak znajomość prac tego drugiego daleko odbiega od sławy i wpływu na ekonomię światową tego pierwszego. Wszystkie współczesne

³ Szerzej będzie mowa o tych czterech jednostkach organizacyjnych ówczesnej SGPiS w dalszych rozważaniach, zamieszczonych zarówno w tym szkicu, jak też w towarzyszącym mu załączniku.

⁴ G. Feiwel, *The Intellectual Capital of Michal Kalecki: A Study in Economic Theory and Policy*, University of Tennessee Press, Tennessee 1975.

⁵ J. Toporowski, *Powrót Kaleckiego*, „Krytyka Polityczna” z 14 lipca 2013.

⁶ L. Klein, *The Life of John Maynard Keynes*, „Journal of Political Economy” 1951, No. 59, s. 443–451 (cytat: s. 447–448).

podręczniki makroekonomii głównego nurtu, w tym także podręczniki polskie (z wyjątkiem książki Kazimierza Łaskiego), posługują się pojęciami i modelami keynesowskimi, odnosząc się do ich współczesnych wersji. Akademickie programy kształcenia lub badań, w których modele Kaleckiego odgrywają jakąkolwiek rolę, są nad wyraz rzadkie i stanowią wiedzę wyspecjalizowaną, zarazem zaawansowaną i heterodoksyjną.

Jeszcze mniej są obecnie znane i stosowane jego teorie w Polsce (tj. w kraju rodzinnym) i na naszej Uczelni, w której spędził ostatni okres swojego pracowitego życia naukowego. Nazwisko Michała Kaleckiego pojawia się zwykle w okolicznościowych publikacjach i – pomimo pewnego wzrostu popularności – jego dorobek bywa analizowany prawie wyłącznie z perspektywy historii myśli ekonomicznej. Ekonomiści polscy uznają za stosowne przytaczać zwłaszcza cytaty świadczące o jego „geniuszu” i „pierwszeństwie” przed Johnem Maynardem Keynesem w teorii cyklu koniunkturalnego⁷, na co Michał Kalecki zasługuje, ale rzadko stosują jego modele w swoich wykładach z ekonomii, a jeszcze rzadziej we własnej pracy badawczej i praktyce doradczej.

Komentarz wspomnieniowy do dzieła i postaci naukowej Michała Kaleckiego stawia mnie zatem w trudnym położeniu jako autora tego szkicu, który nie miał okazji poznać go osobiście⁸, a zna jedynie jego prace⁹, jak też omówienia i reminiscencje innych bardzo licznych komentatorów. Gdy władze dziekańskie KGŚ zaproponowały mi napisanie okolicznościowego szkicu o prof. Kaleckim na siedemdziesięciolecie Wydziału Handlu Zagranicznego i Kolegium Gospodarki Światowej, poczułem dumę z możliwości podzielenia się swoimi refleksjami na temat jego dorobku naukowego¹⁰. Podsumowałem

⁷ Zob. m.in.: J. Nowicki, *Luminarze polskiej teorii ekonomii XX wieku*, PWN, Warszawa 1991, s. 43–50.

⁸ Autor rozpoczął pracę w utworzonym w 1968 r. Instytucie Gospodarki Krajów Rozwijających się SGPiS w połowie lat siedemdziesiątych, a więc już w kilka lat po śmierci prof. Michała Kaleckiego.

⁹ M. Kalecki, *Dzieła*, tomy 1–6, praca pod red. J. Osiatyńskiego, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1979–1988 (łącznie, wraz z Przypisami i dodatkami, ok. 3,5 tys. stron). Tłumaczenie na język angielski: *Collected Works of Michał Kalecki*, Vol. 1–7, (ed.) J. Osiatyński, Oxford University Press, Oxford 1990–1997 (w tłumaczeniach Michała Kaleckiego, Jerzego Osiatyńskiego, Chestera Adama Kisiela i Bohdana Junga; łączna cena wszystkich siedmiu tomów w 2019 r. wynosiła 1600 GBP). Jerzy Osiatyński był pracownikiem SGPiS w latach 1964–1968.

¹⁰ Mój poprzedni tekst o prof. Kaleckim nosił tytuł: *Michał Kalecki and Industrial Organisation*. Przedstawiłem go we wrześniu 1999 r. na konferencji SGH upamiętniającej stulecie jego urodzin. Por. *Najtrafniej o Kaleckim*, „Forum Akademickie” 1999, nr 11, s. 9/21;

spontanicznie nienapisany jeszcze tekst o osiągnięciach i miejscu Michała Kaleckiego w historii Wydziału HZ i naszego Kolegium jednym słowem: „Zaprzepaściliśmy”.

Po opadnięciu emocji i po refleksji nad potrzebą napisania tekstu bardziej „wyważonego” postanowiłem skoncentrować się w tym szkicu na przedstawieniu własnego komentarza metodologicznego do osiągnięć naukowych prof. Kaleckiego. Jest to moja autorska propozycja spojrzenia na całą twórczość tego naukowca przy wykorzystaniu modelu instytucjonalnego, który przydaje się do analizy przyczyn powodzenia i niepowodzenia modelowania zjawisk i procesów gospodarczych przez ekonomistę.

Część końcowa zawiera omówienie działalności Michała Kaleckiego w Szkole Głównej Planowania i Statystyki, gdzie w latach 1961–1968 był zatrudniony w Katedrze Ekonomii Politycznej na Wydziale HZ. Stanowi ona jednocześnie swoiste podsumowanie głównej tezy całego tego szkicu, zasygnalizowanej w jego tytule, tzn. przedstawienie prof. Kaleckiego jako niedocenianego i niewygodnego innowatora w teorii ekonomii oraz „niepasującego” do powszechnie głoszonych poglądów praktyka rozwoju społeczno-gospodarczego.

Był on niewątpliwie genialnym eklektykiem (według słów Jerzego Osiałyńskiego – najbardziej oryginalnym polskim ekonomistą rangi światowej), o dorobku którego, niestety, w znacznej mierze zapomnieliśmy jako spadkobiercy Wydziału Handlu Zagranicznego, jako Uczelnia i jako kraj. Jednak „to nie nasza wina”, gdyż to instytucja dominującej ekonomii, tj. rynkowa ortodoksja neoklasyczna, nie akceptowała (w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku) lewicowego outsidera, Michała Kaleckiego. Ze swej strony planowa ortodoksja socjalizmu typu sowieckiego ostatecznie także nie zaakceptowała go jako lewicowego, ale autonomicznego myśliciela w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Z kolei po 1989 r. rynkowa ortodoksja neoklasyczna nie uznała lewicowego dorobku prof. Kaleckiego po tryumfie neoliberalizmu jako dominującego systemu wartości ekonomii politycznej. Taki był jego los jako konsekwentnego ekonomisty heterodoksyjnego, wielkiego innowatora na polu analizy kapitalizmu, socjalizmu i „ustrojów pośrednich”.

Ważnym uzupełnieniem całości rozważań, przedstawionych w tym szkicu, jest *Załącznik – Biografia naukowa Michała Kaleckiego*. Omawiam w nim dość

<https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/99/11/artykuly/02-kronika.htm> (dostęp 07.07.2019).

szczegółowo i obszernie całą drogę życiową bohatera, zwłaszcza z uwzględnieniem jego imponujących osiągnięć naukowo-badawczych, które upowszechniał w licznych publikacjach, tj. w książkach i artykułach, zamieszczanych w najbardziej renomowanych w skali światowej czasopismach ekonomicznych. Równocześnie przedstawiam tam dokonania prof. Kaleckiego w działalności dydaktycznej w Polsce i za granicą, jak też jego zaangażowanie w doradztwo na rzecz administracji rządowo-partyjnej naszego kraju (w latach 1955–1968, tj. w okresie rządów ekipy Władysława Gomułki) i – okazjonalnie – dla rządów kilku innych krajów. Nie pomijam wreszcie jego doświadczeń z okresu pracy na wysokich stanowiskach w Sekretariacie ONZ i w Międzynarodowej Organizacji Pracy.

Próba spojrzenia na dorobek Michała Kaleckiego z perspektywy innowatora-teoretyka modelowania gospodarki

Według opinii Johna Maynarda Keynesa: „Ekonomia jest nauką myślenia w kategoriach modeli, połączoną ze sztuką wyboru modeli, które są relewantne we współczesnym świecie. (...) Dobrych ekonomistów zawsze brakuje, ponieważ dar «ważnej obserwacji» dla doboru dobrych modeli, pomimo tego, że nie wymaga jakichś wyspecjalizowanych technik intelektualnych, okazuje się być nad wyraz rzadkim”¹¹. W myśl tego wyznania ekonomia XX i XXI wieku to nauka tworzenia, krytyki, wykorzystania i odrzucania modeli ekonomicznych. Recepja modeli Kaleckiego i ich niepełne, niezdarne i sztuczne włączenie w całokształt dominującej ekonomii w danym okresie i na określonym obszarze życia społeczno-gospodarczego ujawnia aspekty decydujące o powodzeniu i niepowodzeniu modelowania autorstwa tego ekonomisty. Dotyczy to zarówno okresu dwu pierwszych etapów jego pracy twórczej w instytucjach dwudziestowiecznego kapitalizmu, jak i ostatniego, trzeciego etapu działalności w warunkach socjalizmu typu sowieckiego w Polsce i wszechwładzy wysokich

¹¹ John Maynard Keynes do Roya Harroda w liście z 4 lipca 1938 r., w odpowiedzi na przesłanie tekstu wystąpienia pt. *Zakres i metoda ekonomii*, ogłoszonego na posiedzeniu Brytyjskiego Towarzystwa Ekonomicznego, tłum. Aleksander Sulejewicz; <http://economia.unipv.it/harrod/edition/editionstuff/rfh.346.htm> (data dostępu 01.06.2019).

funkcjonariuszy partyjno-państwowych, tworzących uprzywilejowaną grupę, określaną mianem nomenklatury.

Poniżej spróbuję przedstawić Michała Kaleckiego jako ekonomistę (*Agent – A*), który: kieruje się wyznawanymi przez siebie wartościami (*Values – V*); posługuje się językiem uznawanej przez siebie teorii podstawowej (*Background Theory – B*); wykorzystuje matematyczny model (*Model – M*), będący reprezentantem przedmiotu (*Target – R*) istniejącego faktycznie lub potencjalnie. *Agent* dąży do realizacji świadomego celu (*Purpose – P*), zwracając się do odbiorców (*Audience – E*). Praktykujący modelowanie ekonomista (tj. *Agent*) generuje potencjalny problem relewantnego podobieństwa (*S*) między samym modelem (*M*) a modelowanym aspektem rzeczywistości (*Reality – R*). Charakteryzując *M* i wnioskując na temat *M* i *R* w kategoriach opisu modelu (*Description – D*), wykorzystuje komentarz (*Commentary – C*) do zidentyfikowania i skoordynowania pozostałych składników. *Agent* działa w ramach określonej instytucji naukowej (*Institution – I*), funkcjonującej w ogólnym kontekście (*Context – X*).

Zarysowany powyżej schemat, który pozwala na uporządkowanie analizy, jest zmodyfikowaną przeze mnie wersją modelu powodzenia/fiaska modelowania, jaki zaproponował kilka lat temu fiński filozof ekonomii – Uskali Mäki¹². Jest to intelektualnie inspirujący szablon opisu aktywności poznawczej ekonomisty teoretyka, który jako twórca modeli działa w instytucjonalnym środowisku współczesnej nauki światowej. Choć owo „prokrustowe łóżce” modelowania nie może w pełni uwzględniać złożoności, głębi i stopnia precyzji myślenia ekonomisty tej rangi co Michał Kalecki, to wydaje się ono użyteczne dla przedstawienia zarysu sytuacji badawczych naukowca, który, tak jak on,

¹² Uskali Mäki pracuje na University of Helsinki. Jest aktywnym animatorem sieci International Network of Economic Methodology (INEM). Zmodyfikowany na potrzeby dalszej analizy model zaproponował w: U. Mäki, *Missing the World: Models as Isolations and Credible Surrogate Systems*, „Erkenntnis” 2009, Vol. 70, s. 29–43; U. Mäki, *Contested Modelling: The Case of Economics*, w: *Models, Simulations, and the Reduction of Complexity*, (eds.) U. Gähde, S. Hartmann, J.H. Wolf, Walter de Gruyter, Berlin – New York 2013, s. 87–106. Koncepcja modelowania ekonomicznego autorstwa Uskali Mäkiego była przedmiotem dyskusji m.in. na sympozjum międzynarodowym z udziałem: Emraha Aydinonata, Tilla Grune-Yanoffa, Cristiny Marchionni, Jaakko Kuorikoskiego, Aki Lehtinena i Daniego Rodrika. Zob. *The Symposium: Philosophy of Economics Rules*, „Journal of Economic Methodology” 2018, Vol. 25, No. 3. Natomiast na łamach czasopisma „Studia Ekonomiczne” (2018, zeszyt 1–2), wydawanego przez Instytut Nauk Ekonomicznych PAN, grupa polskich naukowców opublikowała serię artykułów poświęconych tej tematyce.

przez blisko pół wieku pracował na kilku kontynentach, w wielu państwach i organizacjach międzynarodowych.

W polskiej historii doktryn ekonomicznych funkcjonowanie myśli prof. Kaleckiego w instytucjonalnym świecie ekonomii XX wieku jest zwykle przedstawiane – przy uwzględnieniu kryterium zróżnicowania systemów polityczno-społecznych i gospodarczych – w podziale na trzy obszary, w których prowadził on badania, wnosząc znaczący wkład w rozwój nauki światowej:

- 1) rozwinięty kapitalizm (gospodarka kapitalistyczna lub rynkowa),
- 2) socjalizm typu sowieckiego, praktykowany w PRL (stalinowska gospodarka socjalistyczna lub centralnie planowana),
- 3) kraje o „ustrojach pośrednich” (gospodarki słabo rozwinięte lub zacofane, czy też – jak nazywał je prof. Kalecki – „gospodarki mieszane”)¹³.

Powyższa typologia ułatwia syntetyczne przedstawienie całości dokonań¹⁴, ocenę wkładu Michała Kaleckiego do ekonomii XX wieku oraz osadzenie jego pracy w zastanych warunkach instytucjonalnych. Pozwala to też zgromadzić materiał do przemysleń nad sformułowaną powyżej hipotezą o niedoceniu jego znaczenia dla życia naukowego byłego Wydziału HZ SGPiS i inspiracji intelektualnej dla naszego Kolegium Gospodarki Światowej.

„Ekonomia dzisiejsza jest nauką opartą na modelowaniu” powtarza – być może – za Johnem Maynardem Keynesem jeden ze współczesnych metodologów ekonomii, Peter Spiegler¹⁵. Gdyby prof. Kalecki zabierał częściej głos w sprawach metodologicznych, mógłby z powodzeniem wygłosić taki pogląd już ponad 80 lat temu. Niemal wszystkie jego najbardziej znaczące prace teoretyczne świadczą o solidnym opanowaniu przez niego metod modelowania matematycznego. Każda z nich zawiera mniej lub bardziej kompletny, sformułowany *explicite*, model ekonomiczny. Zadaniem, przyjętego na potrzeby dalszych rozważań, narzędzia analizy w postaci modelu werbalnego jest jedynie w miarę precyzyjne określenie warunków sukcesu ekonomisty w modelowaniu

¹³ W *Dziela* Michała Kaleckiego prace o kapitalizmie rozwiniętym wypełniają tomy 1, 2 i 6 (ponad 1800 stron), centralnie planowanemu socjalizmowi są poświęcone tomy 3 i 4 (bliżej 1000 stron), a opracowania tego ekonomisty o problemach gospodarki słabo rozwiniętej są zamieszczone w tomie 5 (390 stron; wraz z przypisami i dodatkami).

¹⁴ Allan Gibbard i Hal Varian określają taki model (także werbalny) terminem „karykatura”. Zob.: A. Gibbard, H. Varian, *Economic Models*, „Journal of Philosophy” 1978, Vol. 75, s. 664–677.

¹⁵ P. Spiegler, *Behind the Model. A Constructive Critique of Economic Modeling*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 13.

(zwłaszcza matematycznym) wybranego obszaru rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, a zatem sprawdzenie gwarancji powodzenia zarówno polityki gospodarczej, jak też samego ekonomisty (jako akademickiego teoretyka i praktyka – doradcy, a czasami również polityka gospodarczego). Takie też role odgrywał w swoim życiu zawodowym Michał Kalecki. W ramach schematu opisu modelowania przedstawionego przez prof. Kaleckiego w jego pracach naukowo-badawczych warto skoncentrować się na prezentacji dwunastu najważniejszych – omówionych dalej – składników praktyki modelowania ekonomicznego.

▪ Michał Kalecki jako ekonomista (*Agent – A*)

Formalne wykształcenie Michała Kaleckiego (*Agent – A*) to dwa lata politechniki i rok studiów na matematyce. Jednak – poza dorywczymi zajęciami – w zasadzie nie pracował w zawodzie, którego zgodnie z „papierami” zresztą nie zdobył. Umiejętności matematyczne (i statystyczne) pozwalają jednak przymuszonemu pogorszeniem sytuacji ekonomicznej rodziny „abstrakcjonście” wejść na rynek doradztwa gospodarczego (rachunkowość, wszelakie obliczenia inżynierskie i statystyczne). Można domniemywać, że temperament gimnazjalisty, uprzednio studiującego samodzielnie zaawansowaną matematykę, każe Michałowi Kaleckiemu patrzeć na otaczający go świat społeczny z punktu widzenia inżyniera, który nie może się obyć bez „obliczalnego” modelu matematycznego swojego dzieła. Przede wszystkim jednak negatywne doświadczenia biznesowe w rodzinnej Łodzi i katastrofa wielkiego kryzysu¹⁶ sprawiają, że życie gospodarcze postrzega on nie przez pryzmat jakiejś teoretycznej ekonomii, lecz jego rozumienie wywodzi z otaczającego go świata społecznego. Michał Kalecki jest samoukiem ekonomicznym, którego „socjalizacja” naukowa odbywa się całkowicie poza światem akademickim. Oparciem jego konstrukcji intelektualnej (kapitału intelektualnego)¹⁷ są dwa filary: abstrakcji czystej

¹⁶ Zapewne docierają do niego wydarzenia, takie jak rewolucja 1905 r. i trwający trzy lata strajk szkolny. Realny kontekst społeczny wczesnego życia Michała Kaleckiego charakteryzują Tadeusz Kowalik i Jan Toporowski w wywiadzie: *Michał Kalecki's Legacy*, „WEA Commentaries” 2014; J. Toporowski, *Michał Kalecki: An Intellectual Biography. Vol. I: Rendez-vous in Cambridge 1899–1939*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013, rozdz. 2: *In the Crucible of the Revolution*, s. 5–16.

¹⁷ Termin ten został użyty w tytule wczesnej pracy podsumowującej dorobek Michała Kaleckiego: G. Feiwel, *The Intellectual Capital of Michał Kalecki: A Study in Economic Theory and Policy*, jw.

matematyki i empirycznego konkretności przeciwdziałania własnej „deklasacji”, czemu towarzyszy bystra obserwacja życia społecznego obfitującego w konflikty.

Ważnym zadaniem modelującego jest wysiłek perswazji, tj. konieczność przekonania innych ekonomistów, aby dołączyli do stosowania stworzonego modelu. Zdolności te w dużej mierze zależą od tego, czy *Agent* uchodzi za wiarygodnego ekonomistę, jakie modele buduje, jakie są jego własne umiejętności i pierwotne przekonania. Zasadna jest hipoteza *ex ante*, że brak formalnego wykształcenia i odniesień do literatury osłabił zasięg oddziaływania myśli Michała Kaleckiego, ale swoboda stosowania zaawansowanych technik matematycznych to *clou* jego powodzenia w gronie ekonomistów. Z kolei empiryczne osadzenie myśli prof. Kaleckiego było i będzie źródłem nieustannych nieporozumień i niepewności co do zalet jego modelowania.

▪ Kieruje się wartościami (*Values* – V)

Tworzenie modeli w ekonomii – z reguły – nie wiąże się z intencją specyfikowania wszelkich założeń własnego rozumowania, zwłaszcza założeń pierwotnych (przedwstępnych), które ucieleśniają się w wyznawanych wartościach (lub paradygmacie) i są podstawą formułowania przy tej okazji, *explicite* lub *implicite*, sądów wartościujących¹⁸. Wydaje się, że Michał Kalecki kierował się w swoich badaniach głównie wartościami współczesnej mu lewicy socjaldemokratycznej. Nie pozostawiają w tym względzie wątpliwości wczesne lektury, które przywołał w kilku ostatnich swoich publikacjach¹⁹, treść publicystyki w „Przeglądzie Socjalistycznym” oraz wspomnienia jego uczniów. Zdaniem Jana Toporowskiego prof. Kalecki rzeczywiście był zagorzałym krytykiem kapitalizmu, bo uważał ten system za wadliwy, ale nie był komunistą. Nie był on zainteresowany sporami ideologicznymi²⁰. Na skierowaną przeciw niemu

¹⁸ Nie jest to oczywiście możliwe. Rozumowania entymematyczne są powszechne, bez nazywania ich takimi.

¹⁹ Zob. zwłaszcza: Mychajło Tuhan-Baranowski, *Osnovy politicheskoj ekonomii* (1909 r.); Włodzimierz Lenin, *Imperializm* (1916 r.); Róża Luksemburg, *Akumulacja kapitału* (1914 r.); Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital* (1910 r.), a także prace Eduarda Bernsteina, Karla Kautsky'ego oraz Ludwika Krzywickiego.

²⁰ Potwierdza to Jerzy Osiatyński jako jeden z jego uczniów. Michał Kalecki był – rzecz jasna – świadomy losów autorów dzieł, które studiował: zamordowania Róży Luksemburg i aresztowania Henryka Grossmana. Zob. J. Toporowski, *Michał Kalecki: An Intellectual Biography. Vol. I: Rendez-vous in Cambridge 1899–1939*, jw.

– czasem zakamuflowaną – krytykę ortodoksyjnych marksistów odpowiadał jedynie w warstwie merytorycznej sporu teoretycznego. Jako niedoszły inżynier Michał Kalecki nie filozofował, a poszukiwał rozwiązań konkretnych problemów. Można dostrzec w jego dokonaniach pewien praktycyzm, połączony z wiernością pryncypiom etycznym i lojalnością ideową. Miały one z konieczności wydźwięk polityczny, organizacyjny i makrospołeczny, czego doświadczył niejednokrotnie. Z tego powodu kilka razy w swym życiu musiał przerywać własną karierę.

▪ Postępuje się językiem teorii podstawowej (*Background Theory* – B)

Sprecyzowanie teorii podstawowej Michała Kaleckiego nie jest łatwe. Najczęściej określa się go mianem lewicowego keynesisty, gdyż dostrzegał podstawowy fakt społeczny, jakim było i jest istnienie kapitalizmu jako systemu społecznego, gdzie wykształciły się klasy ekonomiczne pozostające w konflikcie, którego pewne tylko wymiary sam modelował. Był lewicowy, ponieważ wnioski, jakie teoretycznie w(y)prowadzał, miały na celu jawną obronę interesów słabszej klasy pracowników (płac realnych i podziału dochodu), jak też poziomu ich życia (decydującego o popycie ludności robotniczej). Był keynesistą, bo podkreślał te same co John Maynard Keynes dwa problemy, których kapitalizm nie mógł automatycznie rozwiązać: pełnego zatrudnienia i sprawiedliwego podziału dochodu. Usiłował także wpisać, co nie oznacza „do niego dostosować”, swoje modelowanie w tworzący się teoretyczny system keynesowski, który później przekształcił się w naukową tradycję postkeynesowską, grupującą niejednorodnie idee metodologiczne i teoretyczne²¹.

Zakres i charakter przyswojenia przez Michała Kaleckiego myśli Karola Marksa z *Kapitału* to kwestia sporna. Wydaje się, że nie przywiązywał wagi

²¹ Chodzi tu o Joan Robinson i „krąg z Cambridge”, do którego należał zyczliwy im, ale osobny ekonomista neoricardiański – Piero Sraffa. Sam Michał Kalecki, jako protoplasta kaleckianizmu, to „forpocza” ruchu postkeynesowskiego, przeciwstawiającego się powojennemu keynesizmowi „z nieprawego łoża” (*bastardized keynesianism*). W SGPiS-owskich dyskusjach o współczesnym kapitalizmie nie sposób było zauważyć idei Sraffy (jego dzieło pt. *Produkcja towarów za pomocą towarów. Wstęp do krytyki teorii ekonomii* ukazało się, z przedmową Janusza Beksiaka, w PWN w 1965 r.), zaś idee Joan Robinson i Michała Kaleckiego pozostawały na marginesie ekonomii politycznej. Wspominanie o nich oznaczało ideologiczne przyzwolenie PZPR na wykorzystanie krytycznej wobec kapitalizmu argumentacji, ale z oczywistym potępieniem ich nieleninowskich (antyleninowskich, antybolszewickich) przesłanek.

w swoim modelowaniu do abstrakcyjnej teorii wartości (opartej na pracy), ale do przetworzonych przez Różę Luksemburg, Mychajło Tuhana-Baranowskiego i Rudolfa Hilferdinga idei z II tomu głównego dzieła Marksa²², tj. schematów działowej reprodukcji, popytu zagregowanego („sfery cyrkulacji” i „sfery realizacji”) oraz teorii kryzysów. Obce mu było zaangażowanie w słowne dywagacje nad dialektyczną metodologią²³ ekonomii lub „ewolucyjnym socjalizmem” Eduarda Bernsteina, przywódcy niemieckiej socjaldemokracji. Marksowskiej ekonomii Michał Kalecki prawie nigdy nie sygnalizował w przypisach. O tym, że znał ją głębiej, niż wynikało to z lapidarnie przedstawianych założeń, świadczą zwłaszcza jego korespondencja z Joan Robinson i teksty późnych artykułów, które sygnował wspólnie z Tadeuszem Kowalikiem (być może to ten drugi jako współautor troszczył się o tak ważne dzisiaj cytowania)²⁴.

▪ Wykorzystuje wieloskładnikowy obiekt M (*Model* – M)

Modelowanie systemu gospodarczego przez Michała Kaleckiego było dostosowane do metateoretycznych rozstrzygnięć i do empirycznie potwierdzalnego historycznego kontekstu rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jego ambicją było matematyczne modelowanie wybranych kluczowych mechanizmów, napędzających dany system gospodarowania. Jednak ten system jest jednocześnie systemem społeczno-politycznym, którego już nie modelował, a jeżeli tak, to bardzo oszczędnie. Rozumiał i dawał temu *explicite* niejednokrotnie wyraz, że dynamiczne mechanizmy gospodarowania są „zagnieżdżone” w konkretnym, instytucjonalnym kontekście. Tworzone przez niego modele formalne nie przesądzały o instytucjonalnym kształcie możliwej polityki.

Ujęcie rozwiniętego kapitalizmu. Z punktu widzenia historii myśli ekonomicznej Michał Kalecki był genialnym eklektykiem. Przykładowo jedna

²² Michał Kalecki zasłużył sobie na dwa komentarze Leszka Kołakowskiego: 1) właśnie o krytyce Kaleckiego obydwu modeli (s. 416–417), a więc o kimś, kto nie popełnia „błędu luksemburgizmu”; 2) w którym uznaje on Kaleckiego za „rewizjonistę” (s. 1159). Zob. L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu, Powstanie – rozwój – rozkład*, ANEKS, Londyn 1988.

²³ Pod koniec lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku kwestię tę podjęli twórcy tzw. szkoły poznańskiej w metodologii nauk. Por. L. Nowak, *Model ekonomiczny. Studium z metodologii ekonomii politycznej*, PWE, Warszawa 1972.

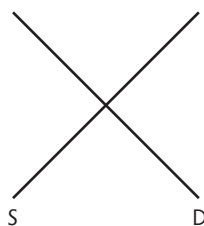
²⁴ Np. M. Kalecki, T. Kowalik, K. Secomski, *Ekonomia Edwarda Lipińskiego*, „Ekonomista” 1969, nr 2, w: M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, praca pod red. J. Osiatyńskiego, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1979–1988.

z jego sztandarowych koncepcji, tj. teoria funkcjonalnego podziału dochodu, to połączenie wątków ekonomii klasycznej, marksowskiej, keynesowskiej i niedoskonałej konkurencji (co określał mianem stopnia monopolizacji). Analiza Kaleckiego jest jednocześnie mezoekonomią (ekonomią gałęziową) z własnymi mikropodstawami i makroekonomią cyklu koniunkturalnego, przypisującą uprzywilejowaną rolę inwestycjom. Jest to model przyczynowy *par excellence*, a nie funkcjonalny.

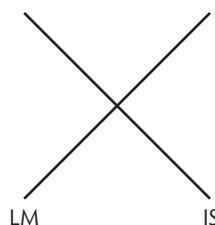
Michał Kalecki odrzucał neoklasyczne teorie ekonomii, zarówno modele równowagi cząstkowej marshallowskiego pochodzenia, jak też modele równowagi ogólnej walrasowskiej proveniencji. Nie przynależał zatem do żadnego z dwóch „plemion” ze znanego, a późniejszego o 30–40 lat artykułu Axela Leijonhufvuda²⁵ (por. rysunek niżej).

Totemy „plemion Ekonów” – mikroekonomiści i makroekonomiści

Wykres A. Totem mikroekonomistów

Wykres B. Totem makroekonomistów

Źródło: A. Leijonhufvud, *Life among the Econ*, „Western Economic Journal” 1973, Vol. 11, No. 3, s. 331.

Michał Kalecki nie uznawał cenowych dostosowań ani za główny mechanizm rynku w gospodarce kapitalistycznej, ani tym bardziej za mechanizm mogący przyczynić się do stabilizacji wahań koniunkturalnych i wzrostu gospodarczego. Odrzucał „optymalną alokację zasobów” jako *principium* ekonomii. Według niego ekonomia stanowiła swoiste połączenie ekonomii („czystej”) opartej na modelowaniu matematycznym²⁶ z otwartością ekonomii politycznej

²⁵ A. Leijonhufvud, *Life among the Econ*, „Western Economic Journal” 1973, Vol. 11, No. 3, s. 327–337. W owym czasie plemię „makroekonów” dopiero tworzyło się. Michał Kalecki nie-liczne swoje teksty *explicite* umieszczał w kontekście mikroekonomii neoklasycznej, ale nie były to „jego” modele.

²⁶ Jednak niepodporządkowanym, subiektywnym fundamentom systemu neoklasycznego, funkcji użyteczności, metodologicznemu indywidualizmowi, instrumentalizmowi

i niepewnością życia społecznego. Jego dynamika gospodarcza zasadzała się na – powodowanym istnieniem klas ekonomicznych – konflikcie o podział dochodu narodowego. Jednak odrzucenie systemu marginalistycznego *a priori* nie oznacza, że jego modelowanie nie daje się doń sprowadzić, ponieważ neoklasycy potrafili reproduковать niektóre przynajmniej jego rezultaty²⁷.

Ujęcie gospodarki socjalistycznej. Koncepcja Michała Kaleckiego współczesnego mu socjalizmu „realnego” jest swoista. Jeszcze będąc w USA, uczestniczył on w dyskusjach o gospodarce planowej. Jego krytyczna analiza sławnego modelu socjalizmu rynkowego Oskara Langego jest krytyką walrasowskich podstaw myślenia tego ostatniego. Jan Toporowski tak przytacza poglądy Kaleckiego: „(...) podstawowym błędem w tej dyskusji jest porównywanie tego, co jest, z tym, co nigdy nie istniało. *Marginal cost pricing*, pełne wykorzystanie zasobów i optymalna alokacja zasobów są wyidealizowanym obrazem kapitalistycznej gospodarki (...). W rzeczywistości w gospodarce kapitalistycznej ceny (...) są zarządzane zgodnie z zasadą pełnych kosztów albo według narzutu na jednostkowe koszty zmienne (...). Tym, co pozwala gospodarce kapitalistycznej na elastyczną odpowiedź na zmiany popytu, nie jest system cen, ale fakt niepełnego zatrudnienia znaczącej części aparatu produkcyjnego i dostępnego zasobu pracy”²⁸.

Przy odrzuceniu modelu rynkowego i „maszyny liczącej” Oskara Langego uznawał jednak, że jest to system, w którym można podejmować racjonalne makrodecyzje. Temu było podporządkowane jego modelowanie wzrostu gospodarczego, planowania wieloletniego i rachunku efektywności inwestycji, żeby wymienić tylko najważniejsze kwestie. Jednocześnie nie angażował się

i równowagowości (*methodological individualism, methodological instrumentalism, methodological equilibration* to pojęcia zastosowane w: Ch. Arnsperger, Y. Varoufakis, *What Is Neoclassical Economics?*, „Post-Autistic Economics Review” 2006, Issue No. 38, July).

²⁷ A. Sulejewicz, *Michał Kalecki and Industrial Organisation*, jw.; także Ian Malcom David Little w korespondencji z Michałem Kaleckim, dotyczącej ewentualnej publikacji artykułu tego drugiego, który – jak pisał Little – był „(...) poświęcony wykazaniu istnienia zależności, które są powszechnie znane, choć Pan osiąga to za pomocą metod, które zapewne bardziej nadają się do przyjęcia w Polsce niż konwencjonalne metody zachodnie, prowadzące do takich samych wyników” (M. Kalecki, *Dziela*, tom 4, jw., s. 332).

²⁸ J. Toporowski, *Michał Kalecki...*, tom II, jw., s. 159. Podręczniki, z których uczymy ekonomii po przełomie 1989 r., ze „zrozumiałych” względów nie uwzględniają argumentacji Michała Kaleckiego. Można więc postawić hipotezę, że mógłby on nie zdać egzaminu z ekonomii, mimo że wyliczyłby wszystkie potrzebne równowagi.

w dyskusję apologetycznych, jawnie lub kryptostalinowskich wątków „ekonomii politycznej socjalizmu”, czym zajmowali się: Włodzimierz Brus, Bronisław Minc, Maksymilian Pohorille, Mieczysław Nasiłowski i inni. Nie był np. zwolennikiem znacznej decentralizacji, mającej być swoistą „odtrutką” na stalinizm²⁹. Akcentował – w akceptowanym przez PZPR stylu – występowanie barier wzrostu, co chętnie podchwyciła ekonomia apologetyczna. Innymi słowy, formuła Kaleckiego i przyjęte przez niego silne założenia idealizujące, które ignorowały *residuum* instytucjonalne (choćby brak konceptualizacji instytucjonalnej – i klasowej – „centrum”), kontrastowały z realistycznym i krytycznym, uwzględniającym realny konflikt, analitycznym podejściem do kapitalizmu³⁰.

Ujęcie gospodarki zacofanej (*backward*). Jako autor koncepcji ustrojów pośrednich i gospodarki mieszanej Michał Kalecki powstrzymywał się od matematycznego modelowania gospodarki słabo rozwiniętej, z jednym bodaj wyjątkiem w postaci artykułu pt. *Zagadnienie finansowania rozwoju ekonomicznego w gospodarce mieszanej* (1963 r.)³¹, który rozpoczynał od „modelowego” założenia: „W modelu naszym rozróżniamy następujące klasy społeczne: kapitalistów, robotników i drobnych właścicieli, przy czym ta ostatnia grupa obejmuje biedniejszych chłopów, rzemieślników, drobnych kupców itd.”³². Jerzy Osiatyński tak to komentuje: „W płaszczyźnie teoretycznej koncepcja «ustroju pośredniego» była próbą wyjaśnienia szczególnych cech sytuacji, jaka ukształtowała się na początku lat sześćdziesiątych w niektórych krajach rozwijających się, przy zastosowaniu marksistowskiej metody analitycznej, ale zarazem przy zakwestionowaniu tradycyjnego poglądu marksistów, zgodnie z którym trwała koalicja oparta na hegemonii interesów drobnomieszczaństwa nie jest możliwa”³³.

²⁹ Michał Kalecki pisał w 1957 r.: „Ustalenie cen nie może być pozostawione przedsiębiorstwom. Wynikiem tego byłaby nie gra wolnej konkurencji, lecz ustalanie cen w drodze jawnych lub milczących porozumień między przedsiębiorstwami” (M. Kalecki, *Dziela*, tom 3, Nie przeceniać roli modelu, jw., s. 106).

³⁰ Jednak nie opowiadał się za trywialnym „konfliktocentrycznym” ujęciem kapitalizmu, forsowanym przez partyjną ekonomię polityczną kapitalizmu. Zasada partyjności nauki czyniła teorie i modele Kaleckiego nieprzydatnymi w indoktrynacji na SGPiS.

³¹ Ten tekst był kontynuacją artykułu: *Zagadnienie finansowania rozwoju ekonomicznego*, „El Trimestre Económico” 1954; M. Kalecki, *Dziela*, tom 5, jw., s. 41–64 i 65–82.

³² M. Kalecki, *Dziela*, tom 5, jw., s. 41.

³³ Tamże, s. 315.

W takiej sytuacji brak rozstrzygnięcia konfliktu na poziomie politycznym czyniłby z modelowania abstrakcyjne ćwiczenie, nieprzydatne w realizacji rozwoju gospodarczego. Komentując idee Karola Marksa w kontekście kapitalizmu rozwiniętego, Michał Kalecki podkreślał idealizacyjny charakter przyjmowanych założeń: „Oczywiście założenia Marksa są fałszywe; jeżeli jednak się je przyjmie, to dostarczają teorii zysków”³⁴. Wydaje się, że uznał za niecelowe przyjmowanie na swoje potrzeby analitycznych, równie idealizacyjnych założeń do badania ustrojów pośrednich.

- Model jest reprezentantem przedmiotu (*Target – R*)

Model w ekonomii zastępuje rzeczywisty obiekt społeczny. Normą realizmu jest konceptualizacja obiektu rzeczywistego, istniejącego poza wyobrażnią indywidualną lub zbiorową³⁵. Michał Kalecki modelował, wychodząc *explicite* nie od wielopoziomowych neoklasycznych lub marksistowskich założeń przyjmowanego systemu myślowego, lecz od teorii średniego zasięgu, czyli wybranego mechanizmu ekonomicznego³⁶, który – jego zdaniem – był empirycznie sprawdzalny (np. cykl budowy okrętu uogólniony do tworzenia aparatu wytwórczego, udział płac w dochodzie społecznym, istnienie samych klas społecznych). Był przeciwny instrumentalizmowi i postępowaniu typu *as if*.

Wygłosił mowę obrończą „Dlaczego ekonomia nie jest nauką ścisłą?”³⁷, wykorzystując w niej przykład prawa rynków Saya (prawa zachowania siły nabywczej) jako fałszywego modelu funkcjonowania kapitalizmu. Był świadom interakcji czynników i struktur społecznych i w nich upatrywał czynników niestabilności. W swojej metodzie analizy koniunktury nie stosował jednak pojęcia „kryzys”, które jest *differentia specifica* marksistowskiego podejścia do

³⁴ List Michała Kaleckiego do Joan Robinson z 30 lipca 1942 r. (M. Kalecki, *Dzieła*, tom 6, jw., s. 780).

³⁵ Według opinii Uskali Mäkiego *Agent* w schemacie modelowania ekonomicznego może być bytem indywidualnym lub zbiorowym.

³⁶ Nie od modelu indywidualnego decydenta „homo oeconomicus” ani nie od „wyzwolielskiej misji wyzyskiwanego przez burżuazję proletariatu”.

³⁷ Wykład Michała Kaleckiego wygłoszony 8 czerwca 1964 r. na Uniwersytecie Warszawskim, z okazji otrzymania stopnia doktora honoris causa (M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, jw., s. 282–285).

dynamiki kapitalizmu³⁸. Unikał jak ognia wszelkiego esencjalizmu w ontologii ekonomicznej, dla wszystkich badanych przez siebie ustrojów gospodarczych. W szczególności nie można znaleźć w jego pracach jakiegokolwiek metafizyki wolnorynkowej, ideologii dialektycznej lub EPS-owskiej³⁹.

- Agent dąży do realizacji celu (*Purpose – P*)

Modelowanie kapitalizmu przez Michała Kaleckiego nie miało na celu ogarnięcia w pełni tego systemu społeczno-gospodarczego w jakimś całościowym systemie myślowym. Nie był on twórcą doktryny ekonomicznej w sensie akademickim. Zrozumiałe jest jednak, że racjonalna rekonstrukcja jego twórczości pozwala na wysunięcie w tej mierze hipotez i odtworzenie *implicit* jego ekonomii. Takiego zadania podjęli się neokaleccy (*neo-kaleckians*), a w Polsce jedynie Jerzy Osiatyński i Kazimierz Łaski. W porównaniu z Johnem Maynardem Keynesem, który przywiązywał dużą wagę do oczekiwań, „(...) celem Kaleckiego było dokładne zrozumienie determinant i mechanizmów procesów gospodarczych, natomiast motywacje Keynesa związane były z jego «desperackim pragnieniem wywierania wpływu na politykę» [gospodarczą – A.S.] (...) Paradoksalnie to właśnie analizy Kaleckiego, polegające w większym stopniu na wzajemnym oddziaływaniu czynników społeczno-politycznych i ekonomicznych niż u Keynesa, dawały bardziej realistyczny wymiar przedstawieniom Keynesa”⁴⁰.

Michał Kalecki nie pisał podręczników ekonomii, nie rozwiązywał zagadek, nie komponował ćwiczeń na potrzeby akademickie. Jego celem w ekonomii zawsze było rozwiązanie palącego problemu społecznego. Nie matematyzował rozważań za wszelką cenę. Powodzenia swoich modeli upatrywał w praktycznych efektach racjonalnej polityki gospodarczej, choć nie pojawiających się od razu.

³⁸ Jerzy Osiatyński uznał za stosowne wpisać hasło „kryzys” do indeksu rzeczowego tylko w tomie I *Dzieł* Michała Kaleckiego.

³⁹ Za metafizykę EPS uznajemy dogmaty, tj. „prawa” ruchu, czyli ideologiczne twierdzenia ekonomii politycznej socjalizmu, co Bogusław Czarny nazywa pseudonauką lub pseudoekonomią. Są one z konieczności uzupełnione sposobami argumentacji *ad verecundiam* w postaci np. kierowniczej roli partii. Por. B. Czarny, *Szkice o ekonomii w Polsce w latach 1949–1989 (ekonomia w państwie totalitarnym)*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2016.

⁴⁰ H. Szymborska, J. Toporowski, *‘Dr Kalecki’ on Mr. Keynes*, w: *Kalecki in the 21st Century*, praca pod red. J. Toporowskiego, Ł. Mamicy, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013, s. 108–115 (cytat: s. 113).

Jego koncepcję socjalizmu można by nazwać gospodarką „demokratyczno-rozdzielczą”, o systemie centralnego planowania, przy istnieniu form społecznego współuczestnictwa i kontroli. On sam nazywał ją „socjalistyczną demokracją planową”⁴¹. Nie kwestionował ideologicznych przesłanek apologetycznej ekonomii politycznej socjalizmu, zwłaszcza celu gospodarowania w socjalizmie – „możliwie najpełniejszego zaspokojenia potrzeb ludności”. Uznawał nieuchronność nacjonalizacji (upaństwowienia) jako wyrazu „władzy ludu”. Próbował wprowadzić do gwarantowanego politycznie systemu myślenie strategiczne (teorię wzrostu oraz planowanie wieloletnie) i racjonalizować funkcjonowanie gospodarki socjalistycznej poprzez aktywność załóg i antybiurokratyczne zabezpieczenia.

▪ Zwraca się do odbiorców (*Audience – E*)

Michał Kalecki stawiał swoim odbiorcom (czytelnikom publikacji, słuchaczom wykładów, urzędnikom i decydentom) wysokie wymagania, gdyż stosował zaawansowany techniczny aparat w modelowaniu matematycznym, niestandardowe założenia mikro- i makroekonomiczne, mechanizmy statyki i dynamiki odmienne od konwencji anglosaskiej ekonomii. W epistolografii keynesowskiej znajdujemy liczne przykłady niezrozumienia i w końcu braku akceptacji rozumowania Michała Kaleckiego przez samego Johna Maynarda Keynesa i jego kolegów (z wyjątkiem Joan Robinson), nie mówiąc już o ówczesnych „niekeynesistach”, którzy nie wglębiali się w *cutting edge research*⁴².

Jego studia empiryczne i badania stosowane, prowadzone w Cambridge i Oksfordzie w czasie drugiej wojny światowej, pośrednio zwracały uwagę władz gospodarczych. Pisząc o kapitalizmie rozwiniętym okresu wielkiego kryzysu i gospodarki wojennej, widział, jako adresata, *policy makers*, tj. państwo kapitalistów, które – tak jak u Johna Maynarda Keynesa – było niezbędne dla przywrócenia względnej stabilności koniunktury i pobudzenia aktywności przede wszystkim inwestycyjnej. Michał Kalecki kładł nacisk na sprawiedliwe rozdzielenie kosztów wysiłku wojennego (poprzez racjonowanie dóbr podstawowych, kontrolę cen i płac), co leżało w gestii rządu i mogło być politycznie

⁴¹ J. Osiatyński, *Michał Kalecki o gospodarce socjalistycznej*, PWN, Warszawa 1988, s. 311.

⁴² Por. M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, Dodatek 11 i 12, jw., s. 762–784; J. Toporowski, *Dr Kalecki’ on Mr. Keynes*, jw.

akceptowalnym programem. Polityczna wymowa jego modelowania była wystarczająco przejrzysta, ale on sam unikał socjalistycznej frazeologii.

Jego lewicowo-keynesowskie, nieesencjalistyczne rozumienie dynamiki kapitalizmu, w tym gospodarki słabo rozwiniętej, mogło go zbliżyć do rodzącej się (w końcu lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku) latynoamerykańskiej teorii zależności⁴³, ale mimo zaproszenia nie zdążył podjąć tego tematu⁴⁴.

Pisząc o funkcjonowaniu ówczesnego realnego socjalizmu (wiedział przy tym, że inna odmiana socjalizmu nie istniała), Michał Kalecki akcentował bariery jego wzrostu. Było to sformułowanie w jakimś sensie analogiczne do zawodności rynku (*market failure*), czyli funkcjonalistycznego ujęcia przeszkód w osiąganiu optimum, równowagi czy po prostu rezultatu zadowalającego dominujące siły społeczne. Po roku 1956 PZPR zdawała się przejściowo akceptować styl łagodnej i ambiwalentnej krytyki ówczesnej gospodarki socjalistycznej (dziś powiedzielibyśmy: zawodności planowania – *planning failure*), co chętnie podchwyciła ekonomia apologetyczna. Powstało wiele prac publicystycznych, magisterskich, doktorskich⁴⁵ o barierach w różnych dziedzinach. Ekonomia praktykowana w PRL była ekonomią pionową, bo tworzone ją, w tym także proponując modele i narracje (*bottom-up*), dla władz partyjnych i państwowych (zwłaszcza dla „mitycznego” centralnego planisty). Zyskiwały one aprobatę *top-down* (nomenklatury politycznej i cenzury) wtedy, kiedy nie podważały w żadnej mierze ówczesnego układu sił społeczno-politycznych. Nie czyniły tego ani modele typu „formuły Kaleckiego”, ani jego narracja w *Próbie wyjaśnienia zjawiska przestępczości gospodarczej*⁴⁶.

⁴³ Zob.: A.G. Frank, *Capitalismo y subdesarrollo en América Latina*, Santiago de Chile 1965; Archivo Chile, CEME Centro de Estudios Miguel Enriquez, Santiago de Chile, CEME Web Productions 2003–2006, http://www.archivochile.cl/Ideas_Autores/gunderfa/gunderfa0006.pdf (dostęp 07.07. 2019); F.H. Cardoso, E. Faletto, *Dependencia y desarrollo en América Latina*, Siglo XXI, 1969; T. Dos Santos, *Dependencia y cambio social*, „Cuadernos de Estudios Socio Económicos” 1970, Universidad de Chile; przegląd w jęz. polskim, np. Z. Kozak, A. Wziątek-Kubiak, *Geneza, treść i ewolucja szkoły zależności*, „Ekonomista” 1986, nr 1.

⁴⁴ List do Michała Kaleckiego od jego studenta, Julio Lopeza Gallardo: M. Kalecki, *Dziela*, tom 5, jw., s. 315–317. W odpowiedzi 16 lutego 1970 r. adresat pisał: „Prowadzenie pewnych prac związanych z problemem «zależności ekonomicznej», który szczególnie zaprzęta uwagę Pana kolegów, mogłoby mnie również interesować” (cytat: s. 316).

⁴⁵ „Barierologia” pozostała w niemałej mierze stylem badań prowadzonych przez ekonomistów z SGH.

⁴⁶ M. Kalecki, *Próba wyjaśnienia zjawiska przestępczości gospodarczej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1962, nr 3; M. Kalecki, *Dziela*, tom 4, jw., s. 236–241.

- Generuje potencjalnie problem (S) relewantnego podobieństwa między M i R

Krytykując prawo Saya we wspomnianym wykładzie na UW w 1964 r., Michał Kalecki mówił: „Dlaczego zasada zachowania siły nabywczej zdołała utrzymać się tak długo? Według mnie zdecydowały o tym dwie podstawowe przyczyny: interesy klasowe kapitalistów i zgodność tej zasady z doświadczeniami poszczególnej jednostki (...) Doktryna przedstawiała ustrój kapitalistyczny jako zdolny do pełnego wykorzystania sił wytwórczych, a wahania koniunkturalne jako mało znaczące frykcje. Ta apologetyka ustroju kapitalistycznego była ułatwiona przez ujmowanie gospodarki zgodnie z doświadczeniem indywidualnym (...)”⁴⁷. Tak Michał Kalecki wyraził własnymi słowami swoją socjologię wiedzy i krytykę ekonomii neoklasycznej, której modele nie ujawniają – jak twierdził – relewantnego podobieństwa do rzeczywistości. Wyimaginowane modele (używając terminologii Uskali Mäkiego) zastępują przedmiot modelowania, stając się w ten sposób substytutami rzeczywistości i prowadząc do błędnego odczytania tej ostatniej.

Prace nad „demokratyczną gospodarką planową” i wzmiankowana propozycja Michała Kaleckiego z lat pięćdziesiątych, dotycząca teoretycznego rozpracowania przestępczości gospodarczej, świadczyły o wąskich granicach dopuszczalnej naukowej krytyki realnego socjalizmu⁴⁸. W obliczu trwającej wówczas propagandowej wojny między Wschodem a Zachodem prof. Kalecki, jak się wydaje, podjął decyzję o milczącym ideologicznym wsparciu systemu antykapitalistycznego, nawet za cenę jałowości jego krytyki. Projekt realnego socjalizmu uznawał za warty teoretycznego wspierania przez siebie, co praktycznie uczynił już wcześniej, powracając do Polski z blisko dwudziestoletniej emigracji.

Modele M są pomostem, generując informację o obiektach modelowanych R . Intencją budowania takiego pomostu jest uniknięcie *imaginary modelling*. Jednakże modele mechanizmów socjalizmu realnego, zaproponowane przez Michała Kaleckiego, nie spełniły metodologicznych kryteriów relewantnego podobieństwa. Z kolei jego modele kapitalizmu, nadal rozwijane przez

⁴⁷ M. Kalecki, *Dzieła*, tom 4, jw., s. 283.

⁴⁸ Być może świadczy również o pewnej naiwności socjologicznej lub też jest to echo opublikowanych w latach trzydziestych XX wieku *Rękopisów ekonomiczno-filozoficznych* Karola Marksa z 1844 r., co rozpoczęło w Polsce dyskusje o alienacji.

neokaleckistów, stanowią ważny odłam ekonomii heterodoksyjnej, której relewancja jest coraz powszechniej akceptowana przez profesjonalnych ekonomistów, a po światowym kryzysie finansowym (z początku XXI wieku) niekiedy także przez zwolenników ekonomii głównego nurtu.

- Przedstawia M i wnioskuje na temat M i R w kategoriach opisu modelu (*Description* – D)

Talent Michała Kaleckiego jako matematyka jest podkreślany w polskiej historii myśli ekonomicznej. Będące przejawem jego pasji prace matematyczne z lat 1945–1971 są zamieszczone w części VI tomu 6 *Dzieł*. Ostentacyjnie wręcz antyneoklasyczne koncepcje i niemarginalistyczne modelowanie Kaleckiego było źródłem nieporozumień. John Maynard Keynes, który miał jedynie licencjat z matematyki jako dyplom akademicki, krytykował Profesora za niejasne założenia jego modelowania matematycznego, pisząc: „(...) po pierwszych stronach zupełnie rozumnego wprowadzenia następuje zupełnie niezrozumiały deliryczny nonsens (...) Gotów jestem przyznać, że przy pewnych założeniach jego wnioski są poprawne. Ale tak wiele założeń przyjmuje się milcząco lub *implicite*, że nie sądzę, aby ktokolwiek mógł ocenić, czy autor udowodnił prawdziwość swojego stanowiska. W istocie wcale nie jestem pewien, czy jego hipotezy nie są ze sobą sprzeczne”⁴⁹.

Nieporozumienia w kontaktach John Maynard Keynes wyraził w liście do Michała Kaleckiego w ten oto sposób: „Moja ostatnia uwaga dotyczy tego, że – jak mam wrażenie – zanim dotarł Pan do końca wywodów, nabrał przekonania, iż Pana analiza dotyczy rzeczywistości. Tym ważniejsze jest wobec tego uwypuklenie tych założeń, którymi Pana model różni się od rzeczywistości”⁵⁰.

Jak się wydaje, swoje modele Michał Kalecki szeregował następująco: algebra, ilustracje geometryczne, diagramy statystyczne (i ekonometryczne) i wreszcie opis słowny. Nie był zainteresowany „pięknem” modelu w sensie spełniania dominujących kryteriów metodologii lozańskiej lub neoklasycznej. Jeśli przy tym mógł, to nie czynił ustępstw na rzecz mniej wyszukanego czytelnika, niewystarczająco znającego matematykę.

⁴⁹ John Maynard Keynes w liście do Joan Robinson z 4 lutego 1941 r. (M. Kalecki, *Dzieła*, tom 6, Przypisy i dodatki, jw., s. 763).

⁵⁰ John Maynard Keynes w liście do Michała Kaleckiego z 2 stycznia 1942 r. (M. Kalecki, *Dzieła*, tom 6, Przypisy i dodatki, jw., s. 770–771).

- Wykorzystuje komentarz (*Commentary* – C) do zidentyfikowania i skoordynowania pozostałych składników analizy

Pierwsza wielka praca naukowa Michała Kaleckiego zawiera następujący jego komentarz: „W części pierwszej podany jest całokształt teorii w ogólnych zarysach. Część druga zawiera rozwinięcie matematyczne (...) Część druga, dostępna w dużej mierze jedynie dla obeznanych z wyższą matematyką, może być, bez uszczerbku dla zrozumienia całości, opuszczona”⁵¹. Optymizm prof. Kaleckiego, odnośnie do rozumienia przez czytelników całości jego ujęcia, był jednak przedwczesny. Nawet matematycznie zaawansowani mieli trudności z rozpoznaniem teoretycznego znaczenia tego, co napisał.

W roku 1941 Joan Robinson pisała do Johna Maynarda Keynesa: „Kalecki ma bzika, ale polega on na tym, że z takim uporem trzyma się swego nieludsko zwięzłego stylu. To grzeszna pycha każe mu tak pisać”. W odpowiedzi Keynes m.in. stwierdził: „W każdym razie artykuł musi napisać tak, aby dla każdego na pierwszy rzut oka było jasne, czy autor plecie androny, czy nie. Nie wątpię, że ma on coś ważnego do powiedzenia. Ale podejrzewam, że znowu stosuje tu swoją starą sztuczkę, polegającą na wprowadzeniu nienaturalnych założeń niemających ani związku z rzeczywistością, ani żadnych zalet, poza tym, że akurat prowadzą do pożądaných przez niego wyników”⁵². Nie rozumiejąc Kaleckiego, Keynes doszedł do konkluzji: „Aby artykuł nadawał się do publikacji w [«Economic – A.S.»] Journal», musi zawierać coś więcej niż tajemną abrakadabrę”⁵³. Rzecz szła o „nienaturalne założenia” polskiego naukowca, sprzeczne z konwencjami marshallowskiej ekonomii z Cambridge. Tego nie chciał odpuścić Kalecki, a nie był zdolny zaakceptować Keynes.

Już wcześniej Joan Robinson wypomniała niezgrabność Michałowi Kaleckiemu: „Pański artykuł w «Econometrica» zawstydzia mnie. Już dawno powinniśmy Pana powitać jako przyjacielską duszę (...) Uważam za niepotrzebną sugestię na początku artykułu, że przeprowadza Pan w nim atak na system Keynesa, podczas gdy Pańskim rzeczywistym celem jest wypełnienie istniejącej w nim luki”⁵⁴.

⁵¹ M. Kalecki, *Dziela*, tom 1, Próba teorii koniunktury, jw., s. 97.

⁵² List Johna Maynarda Keynesa z 12 lutego 1941 r do Joan Robinson na temat artykułu prof. Kaleckiego (M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, Przypisy i dodatki, jw., s. 764).

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Joan Robinson w liście do Michała Kaleckiego z 12 września 1937 r. (M. Kalecki, *Dziela*, tom 1, Przypisy i dodatki, jw., s. 516).

Te cytaty wskazują, że prof. Kalecki nie ułatwiał czytelnikom dotarcia do sedna swojej argumentacji i – tym samym – nie poszerzał kręgu odbiorców. Być może odgrywały w tym rolę względy językowe⁵⁵. Miało to się też powtarzać w jego działalności dydaktycznej, zwłaszcza na wykładach z ekonomii socjalizmu w SGPiS⁵⁶.

Doceniając wkład Michała Kaleckiego w rozwój teorii koniunktury w dojrzalej gospodarce kapitalistycznej, Joan Robinson podkreślała, że w 1936 r. podjął on wysiłki, żeby przedstawić po angielsku własną teorię: „(...) właśnie wyszła książka Keynesa i zebrała całą chwałę. Michał nigdy nie upomniał się o pierwszeństwo i ja wzięłam sobie za punkt honoru, aby robić mu reklamę. Ale większość zawodowych ekonomistów (włącznie z Keynesem) myślała, że byłam tylko łaskawa dla nieudacznika (*lame duck*)”⁵⁷. Dopiero po publikacji przez niego w 1971 r. dzieła pt. *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*⁵⁸ stało się jasne (znowu raczej dla wybranych niż dla ogółu), że wcześniej niż John Maynard Keynes miał on już najważniejsze rzeczy obmyślane, gdy w latach 1933–1935 pisał po polsku swoje teksty na ten temat.

▪ Podejmuje działania w ramach instytucji (*Institutions – I*)

Historycy idei ekonomicznych w Polsce z dumą przytaczają obecnie określanie ośrodków intelektualnych, realizujących w latach sześćdziesiątych ekonomię Michała Kaleckiego w SGPiS w Warszawie, jako „polskiego Cambridge”. Odznaczał się on promocją naukowych standardów brytyjskich typu

⁵⁵ Kwestionariusz osobowy Michała Kaleckiego, wypełniony w 1965 r. w punkcie „Znajomość języków obcych”, zawiera określenie „słaba” w przypadku rosyjskiego i angielskiego. Może to dziwić po dwudziestu latach pracy akademickiej w tym języku. George Feiwel odnotował: „Shackle opowiedział mi niedawno, że kiedy spotkał Kaleckiego w LSE, miała miejsce «nieekwiwalentna wymiana»: Shackle podjął się poprawienia angielszczyzny Kaleckiego, podczas gdy Kalecki wyjaśnił Shackle’owi «ekonomię keynesowską»”. Zob. G.R. Feiwel, *Introduction*, w: M. Kalecki, *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*, „Monthly Review” 1972, New York – London, s. 54.

⁵⁶ Słuchacze wykładów Michała Kaleckiego w SGPiS wspominają, że „wyjaśniał” przedstawiane modele jedynie poprzez głośniejsze powtarzanie swoich argumentacji i bezwzględnie bronił własnego rozumowania.

⁵⁷ J. Robinson, *Kalecki and Keynes*, w: *Problems of Economic Dynamics and Planning. Essays in Honour of Michal Kalecki*, Pergamon Press, London 1966.

⁵⁸ M. Kalecki, *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press, London 1971.

Oxbridge, dużą – jak na warunki gomułkowskiej Polski – otwartością, umiędzynarodowieniem badań, niezależną od PZPR reputacją i światowymi kontaktami, akumulując kapitał intelektualny i organizacyjny, który w naukach społecznych trudno było powielić. „Szkoła Kaleckiego” lub „polska szkoła w ekonomii rozwoju”⁵⁹ pozwalała na wyjście z zaścianka demoludów i ortodoksyjnej marksistowskiej ekonomii politycznej. Wokół Michała Kaleckiego skupiła się stosunkowo nieliczna grupa ambitnych ekonomistów, których losy naukowe i osobiste zostały pokrzyżowane przez rozgrywki wysokich aparatczyków PZPR. Po wydarzeniach marcowych (w 1968 r.) ta grupa uległa rozproszeniu, chociaż niektórzy z uczniów prof. Kaleckiego komentowali jego dzieła. Jedynie Kazimierz Łaski na wymuszonej emigracji nie tylko kontynuował egzegezę modeli Kaleckiego, ale starał się tę teorię rozwijać. Natomiast, jak się wydaje, odeszli od myśli „mistrza” Jerzy Osiatyński (w kierunku głównego nurtu ekonomii) i Ignacy Sachs (w kierunku holistycznej ekonomii ekologicznej). Trwają spory o to, czy „polska szkoła rozwoju” upadła⁶⁰, czy też jej działalność jest kontynuowana.

Ze swej strony ekonomiści pracujący w tradycji postkeynesowskiej „trzymali zapaloną pochodnię”. To im zawdzięczamy powstanie kierunku, który nosi nazwę uwieczniającą nazwisko Michała Kaleckiego – neokaleckizm (*neo-kaleckianism*). Po przełomie transformacyjnym w polskiej ekonomii (w tym w SGH) zajmowali się nim jedynie historycy myśli ekonomicznej. Nawet ponowna popularność teorii postkeynesowskich w XXI wieku, zwłaszcza po światowym kryzysie finansowym z lat 2007–2009, i renesans myśli prof. Kaleckiego za granicą nie zmieniają zasadniczo sytuacji. Jak sygnalizowałem, akademickie programy nauczania z rzadka o nim wspominają, a będący źródłem zarobkowania makroekonomistów rynek ekspertyz dla sektora bankowego i instytucji rządowych

⁵⁹ Zob. szerzej m.in.: M. Szostak, *Zapomniana Polska Szkoła Rozwoju*, „Gazeta SGH” 2007, czerwiec, s. 10–11; M. Szostak, *Impact of the Transition to Market Economy on Development Studies in Poland*, „EADI Newsletter” 2005, No. 1, s. 10–11; J. Kulig, *Michał Kalecki as a Scholar in Development Economics: A Recollection Note*, „Economics & Business Administration Journal” 2009, No. 1, s. 19–26.

⁶⁰ Przeciwnego zdania jest Edward Łukawer: „Michał Kalecki pozostawił po sobie – bezpośrednio lub pośrednio z nim współpracujących – ogromny zastęp uczniów i kontynuatorów. Można by przykładowo wymienić: K. Łaskiego, I. Sachsa, A. Szeworskiego, C. Józefiaka, J. Osiatyńskiego, M. Nasiłowskiego, H. Flakierskiego, A. Müllera i wielu, wielu innych” (E. Łukawer, *W nawiązaniu do idei i przekonań Michała Kaleckiego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2006, zeszyt 8, Uniwersytet Rzeszowski, s. 9–14).

ignoruje go całkowicie. Jedynie powstałe na przełomie XX i XXI wieku ośrodki refleksji lewicowej, takie jak działający przy „Krytyce Politycznej” w Warszawie Instytut Studiów Zaawansowanych⁶¹, nawiązują do jego myśli.

▪ Uwzględnia konkretny kontekst (*Context – X*)

Michał Kalecki rozpoczął tworzenie swoich modeli w przedwojennej Polsce w warunkach rosnącego zagrożenia faszyzmem i nadchodzącej wojny światowej. Znany mu z autopsji kontekst peryferyjnej Europy – względnego zacofania i nierówności, odziedziczonych przez nasz kraj po 123 latach zaborów i generowanych przez rozwijający się kapitalizm – nie sprzyjał innowacjom w ekonomii. Akademicka polska nauka ekonomii była opóźniona w stosunku do Europy Zachodniej. Dopiero były tworzone (m.in. przez samego Kaleckiego) podwaliny pod statystyczną bazę precyzyjnej polityki gospodarczej. Lewicowa myśl ekonomiczna (w istocie jedynie marksistowska) była relegowana poza świat akademicki, gdzie jeszcze bardziej upolityczniała i radykalizowała swój przekaz. „Szczęście” Michała Kaleckiego, iż trafił do zespołu Edwarda Lipińskiego w Instytucie Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen, nie trwało długo.

Okres pracy polskiego naukowca na emigracji przyniósł mu największe osiągnięcia naukowe. Napisał wtedy swoje najważniejsze prace teoretyczne. Wszedł do grona „awangardowych” (makro-) ekonomistów (zgromadzonych wokół Johna Maynarda Keynesa), gdzie osiągnął wyjątkową pozycję. Stosunkowo szeroko korzystano z jego badań stosowanych. Zdobył reputację, która służyła mu i jego uczniom przez następne dziesięciolecia. Jednak „kaleckiański keynesizm” nie zyskał oficjalnego uznania władz akademickich. Profesorowi Kaleckiemu jako lewicowemu innowatorowi nie udało się wpasować w świat neoklasycznej ekonomii brytyjskiej, zaś bezkompromisowość nie pozwoliła mu zrezygnować z własnych rozstrzygnięć metodologicznych na korzyść konwencji panujących w teoretycznej i stosowanej uniwersyteckiej ekonomii Zachodu. Dążenie do obrony swojego społecznego punktu widzenia i niewygodna pozycja współtwórcy powojennej ekonomii rozwoju (*development economics*), który nie miał jednak oficjalnego poparcia dwóch organizacji międzynarodowych,

⁶¹ Organizujący np. spotkania z: Jerzym Osiatyńskim, Kazimierzem Łaskim, Amitem Bhardurim, Janem Toporowskim, Janem Kregelem. Fundacja Kaleckiego to *think tank* założony w 2014 r. w Warszawie, który wykorzystuje chwytliwą, jak się okazuje, nazwę, ale w firmowanych przez niego publikacjach nie pojawiły się, jak dotychczas, analityczne modele prof. Kaleckiego.

gdzie pracował (MOP i ONZ), przyspieszyły rozstanie z tymi ostatnimi. Jego powojenne doradztwo na rzecz kilku rządów, będące przejawem międzynarodowej renomy jako ekonomisty i uznania przydatności jego teorii, komentował ironicznie, wskazując, że jego „(...) jedyny bezpośredni wpływ ujawniał negatywną korelację jak np. w przypadku Izraela, gdzie to przyjęte rozwiązania (*policies adopted*) były dokładną odwrotnością tego, co on sam doradzał”⁶².

Wreszcie zwieńczenie kariery w Polsce Ludowej okazało się kolejnym „koktajlem” sukcesów i porażek, uznania wielkości dorobku i goryczy z „niepełnego wykorzystania jego własnego aparatu wytwórczego”. Powrócił do kraju kierowany nadzieją na uczestniczenie w budowie socjalistycznego systemu gospodarczego, lecz partia rządząca zaakceptowała tylko część jego innowacji intelektualnych. Choć sam prof. Kalecki nigdy do PZPR nie należał, to zdecydowaną większość jego współpracowników stanowili członkowie partii, a byli wśród nich także wysocy funkcjonariusze aparatu partyjno-państwowego PRL. Nie uchroniło to niektórych z nich przed represjami, gdy wskutek walk frakcyjnych doszło do zmian w ekipie sprawującej rządy. Michał Kalecki pracował w warunkach bardzo krótkiej poststalinowskiej odwilży i gomułkowskiej „małej stabilizacji” zakończonej tragicznym grudniem 1970 r. (w osiem miesięcy po jego śmierci).

W kolejnych dekadach dzieło Michała Kaleckiego raczej nie pozostawiło wyraźnego śladu w polskiej ekonomii. Chociaż jego koncepcje teorii wzrostu i planowania socjalistycznego nadal były częścią składową podręczników akademickich⁶³, to schyłkowy realny socjalizm nie potrzebował głębszego teoretycznego zaangażowania i zadowalała się jałową, funkcjonalistyczną analizą systemów. Z kolei ekonomia polityczna kapitalizmu stanowiła niespójny i powierzchowny zlepek kilkunastu wątków: teorii Marksa, mikroekonomii marshallowskiej, makroekonomii keynesowskiego pochodzenia i elementów opisu instytucjonalnego⁶⁴.

⁶² G.R. Feiwel, *Introduction*, jw., s. 8. Zofia Dobrska potwierdziła, że zalecenia Michała Kaleckiego „(...) były w pełni zgodne z oficjalną polityką Indii, a mimo to, praktycznie biorąc, żadnej z jego sugestii rząd Nehru nie wprowadził w życie” (M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, Dodatek 3, jw., s. 359).

⁶³ Por. *Ekonomia polityczna socjalizmu*, praca zbiorowa pod red. M. Nasilowskiego, Książka i Wiedza, Warszawa 1974; H. Chołaj, R. Cheliński, M. Nasilowski, *Ekonomia polityczna socjalizmu: wybór tekstów*, PWE, Warszawa 1971.

⁶⁴ Świadczyły o tym m.in. podręczniki ekonomii politycznej kapitalizmu: Józefa Zawadzkiego, Wiesława Sadzikowskiego, Józefa Rutkowskiego, Józefa Nowickiego i kilku innych ekonomistów z okresu PRL.

Lata sześćdziesiąte XX wieku przyniosły Michałowi Kaleckiemu względnie swobodną kontynuację w SGPiS badań nad teorią wzrostu gospodarki socjalistycznej i problematyką ekonomiczno-społeczną krajów zacofanych (w ślad za władzami Izraela i Meksyku korzystały z jego konsultacji rządy Indii i Kuby), dla których słownego modelowania stosował – jak wiadomo – pojęcia „ustroje pośrednie” i „gospodarka mieszana”, akcentując współistnienie tam elementów słabo konkurencyjnego rynku i nieskutecznego centralnego planowania.

O ile w okresie międzywojennym i w czasie drugiej wojny światowej zagrożeniem dla Michała Kaleckiego były faszyzm i monopolistyczny kapitalizm, o tyle na jego późniejszej działalności głębokim cieniem kładła się „zimna wojna”⁶⁵. Znamienne jest, że prof. Kalecki nie stosował terminologii marksistowskiej (a więc także słownictwa oficjalnej (po-) stalinowskiej ekonomii politycznej) dla charakterystyki żadnego systemu społeczno-gospodarczego, zatem nie wzmiankował nawet „podstawowych sprzeczności” krajów kapitalistycznych, „odkrytego przez Lenina prawa rozwoju potrzeb”, „prawa coraz pełniejszego zaspokajania potrzeb w socjalizmie” ani ideologicznej koncepcji Trzeciego Świata. Pojęcia ekonomii politycznej stanowiły dla niego swoiste *residuum* po tym, jak wyczerpał możliwości (o ile w ogóle do tego działania przystępował) modelowania matematycznego. Podejście Michała Kaleckiego było jednak niejednolite i – być może – podyktowane względami praktycznymi.

Oznaczało to, że w warunkach PRL stopień przydatności jego koncepcji naukowych dla indoktrynacji studentów i aparatu wykonawczego (tzw. inteligencji pracującej) był nikły w latach sześćdziesiątych i kolejnych dekadach. Także po 1989 r. zaufanie w Polsce do neoklasycznych modeli kapitalizmu i wiara w ideologiczny przekaz o współczesnym bezklasowym społeczeństwie rynkowym sprawiają, że przydatność dorobku Michała Kaleckiego dla edukacji studentów i tworzenia kapitału intelektualnego menedżerów jest, *nomen omen*, marginalna⁶⁶.

⁶⁵ Piśmiennictwo Michała Kaleckiego na temat powojennej gospodarki amerykańskiej (cztery teksty w części V tomu 6 *Dzieł*), na poły publicystyczne i „empirycystyczne”, to nienajlepszej jakości ekonomia polityczna. Teksty te sprawiają wrażenie czynienia przez ich autora ukłonu w stronę oficjalnej ideologii.

⁶⁶ Cytat poniższy jest charakterystyczny: „Na podstawie obserwacji przedwojennej gospodarki kapitalistycznej Kalecki sformułował pierwszą w historii teorię politycznego cyklu koniunkturalnego. Z uwagi na ówczesne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne teoria Kaleckiego odnosiła się do społeczeństwa klasowego, złożonego z kapitalistów i robotników. Przesądza to z góry o tym, że nie znajdzie ona bezpośredniego zastosowania do większości obecnych

O działalności Michała Kaleckiego w Szkole Głównej Planowania i Statystyki (1961–1968) z perspektywy 2019 r.

Michał Kalecki to ikona nie tylko byłego Wydziału Handlu Zagranicznego, lecz także całej SGPiS. Odznaczał się innowacyjnością myśli, odrzucaniem dogmatyzmów, wnikliwymi analizami i uporczywymi zmaganiem o wolność badań naukowych.

Zanim 1 października 1961 r. rozpoczął on pracę na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Ekonomii Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego SGPiS, już od stycznia 1959 r. aktywnie uczestniczył w spotkaniach Seminarium dla Ekspertów do Spraw Planowania Rozwoju Gospodarczego Krajów Zacofanych, któremu sekretarowała Zofia Dobrska⁶⁷. Seminarium to – animowane przez Michała Kaleckiego i Czesława Bobrowskiego – powstało dzięki częściowemu otwarciu się nauki polskiej na świat po 1956 r., nasilaniu się dekolonizacji oraz rozpoczęciu walki ideologicznej o przyszłość Trzeciego Świata, tj. krajów niezaangażowanych⁶⁸. Jak pisze Jerzy Osiatyński, „Pilnym zadaniem stało się więc przygotowanie grupy polskich działaczy gospodarczych, głównie planistów szczebla centralnego, do pełnienia funkcji doradczych w krajach o odmiennej od polskiej specyfice gospodarczej i ustrojowej (...) W tym okresie skupiało ono stosunkowo nieliczne grono uczestników, głównie doświadczonych praktyków planowania (...) Pozostali uczestnicy byli pracownikami naukowymi”⁶⁹.

ustrojów polityczno-gospodarczych, gdzie bezpośredni podział na kapitalistów i robotników nie ma już miejsca”. Dokument z przewodu doktorskiego w SGH w 2019 r. [Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych, Dz.U. z 2018 r., poz. 1000].

⁶⁷ Uczestniczka – za aprobatą Michała Kaleckiego i wspólnie z Ignacym Sachsem – rozpoczętego w 1957 r. międzywydziałowego, interdyscyplinarnego seminarium afrykanistycznego (zainicjowanego na UW przez etiopistę, Stefana Strelcyna), Zofia Dobrska 30 lat później była recenzentką rozprawy doktorskiej Aleksandra Sulejewicza.

⁶⁸ Ruch państw niezaangażowanych powstał w 1961 r. jako polityczna odpowiedź na rywalizację między dwoma blokami militarnymi, działającymi po drugiej wojnie światowej. Rządy krajów postkolonialnych dążyły do zbudowania oparcia wśród państw, które nie były zaangażowane po żadnej ze stron „zimnej wojny”.

⁶⁹ M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, Przypisy i dodatki, jw., s. 303–304; J. Osiatyński, *Wstęp: Ekonomia Michała Kaleckiego (22.06.1899–18.04.1970)*, w: M. Kalecki, *Kapitalizm: dynamika gospodarcza i pełne zatrudnienie*, wybór tekstów pod red. K. Łaskiego, J. Osiatyńskiego, iTON

To tworzące się „centrum doskonałości” umocniono instytucjonalnie poprzez powołanie w roku akademickim 1961/1962 w SGPiS Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych (MZPGKSR). Grupował on pracowników SGPiS-u i Uniwersytetu Warszawskiego. W styczniu 1962 r. Michał Kalecki został powołany na stanowisko przewodniczącego rady naukowej tego Zakładu, kierowanego przez Ignacego Sachsa. Prowadzone w MZPGKSR z inspiracji teoretycznej prof. Kaleckiego badania koncentrowały się na dwóch polach: 1) funkcjonowanie gospodarki mieszanej (*mixed economy*) w ujęciu ogólnym i na przykładach konkretnych krajów, problemy dualizmu (*economic dualism*) i „wieloukładowości” społeczno-gospodarczej oraz planowania wieloletniego; 2) analiza porównawcza dróg rozwoju i przeobrażeń społeczno-gospodarczych w wybranych krajach o ustrojach pośrednich (Egipt, kraje Ameryki Łacińskiej).

Wydaje się, że ów podział był motywowany dwoma czynnikami: po pierwsze, potrzebą zapewnienia zgodności z przyjmowanym wówczas konwencjonalnym podziałem w ekonomii politycznej socjalizmu na obszary funkcjonowania i wzrostu; po drugie, taki podział był też przyjmowany wówczas w zachodniej ekonomii rozwoju. Przy heterodoksyjnym wkładzie Michała Kaleckiego we współczesną makroekonomię kapitalizmu dawało to asumpt do pojawienia się „polskiej szkoły rozwoju”⁷⁰.

Zakład wchłoniął seminarium, które – według Jerzego Osiatyńskiego – „(...) w następnych latach nabierało (...) stopniowo cech seminarium uczelnianego ze względu na udział w nim młodych pracowników nauki, głównie z SGPiS (...) W latach 1962–1968 prace Seminarium koncentrowały się na problemach i metodach budowy optymalnych pięcioletnich planów gospodarczych w różnych podstawowych typach krajów słabo rozwiniętych”⁷¹. Gry planistyczne pozwalały modelować podstawowe typy rozwojowe (np. surowcowy czy enklawowy). Wyniki tych badań publikowano w „Pracach i Materiałach” oraz w seriach książek wydawanych przez PWN i PWE.

Michał Kalecki został też powołany 31 marca 1962 r. na członka rady naukowej Wyższego Kursu Planowania Gospodarczego (WKPG) dla ekonomistów,

Society, Warszawa 2015, s. 45–46. Byli to pracownicy Wydziału Nauk Ekonomicznych UW, SGPiS i Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN.

⁷⁰ M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, Przypisy i dodatki, jw., s. 312; zob. także: M. Szostak, *Zapomniana Polska Szkoła Rozwoju*, jw., s. 10–12.

⁷¹ M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, Przypisy i dodatki, jw., s. 304–305.

działaczy gospodarczych i planistów z krajów gospodarczo zacofanych. Kurs ten powstał przy poparciu Komitetu Współpracy Gospodarczej z Zagranicą przy Radzie Ministrów oraz Komisji Planowania. Program WKPG obejmował siedmiomiesięczny cykl zajęć w języku angielskim (od roku akademickiego 1966/1967 także w języku francuskim), kończący się pracą dyplomową. W okresie pracy Michała Kaleckiego w SGPiS w Kursie uczestniczyło 191 osób (142 uzyskały dyplomy)⁷². Wyższy Kurs Planowania Gospodarczego wydawał materiały dydaktyczne dla swych uczestników, zwłaszcza skrypty po angielsku i francusku.

Profesor Michał Kalecki prowadził wykłady i seminaria z teorii wzrostu gospodarczego i problemów planowania w krajach rozwijających się, był też autorem i współautorem materiałów dla słuchaczy WKPG. Jak zaznacza Jerzy Osiatyński, „Jego wykłady i seminaria wzbudzały największe zainteresowanie słuchaczy; sam sprawował naukową opiekę nad wieloma pracami dyplomowymi. Ustalając program Kursu, dbał o to, aby jego uczestnicy mogli sobie wyrobić możliwie obiektywny obraz mechanizmów funkcjonowania gospodarki socjalistycznej – zarówno jej zalet, jak i słabości. (...) zrozumiałe jest wymienienie Wyższego Kursu Planowania Gospodarczego w raporcie podkomisji Senatu Stanów Zjednoczonych, jako ośrodka kształtowania poglądów ekonomicznych działaczy gospodarczych i pracowników naukowych z krajów rozwijających się *właśnie dlatego szczególnie niebezpiecznego, że nieprowadzącego żadnej indoktrynacji* [kursywa oryg. – A.S.]. Kalecki był bardzo dumny z tej oceny, a rozbite w niecały rok później zespołu nadającemu Kursowi taki właśnie charakter uważał za «robotę, z której najbardziej musiała się cieszyć CIA»⁷³.

Powstały w 1968 r. Instytut Gospodarki Krajów Rozwijających się (IGKR)⁷⁴, gdzie zatrudniono grupę młodych ekonomistów, starał się do końca swojego funkcjonowania (1996 r.) kontynuować badania nad problematyką gospodarczo-społeczną krajów słabo rozwiniętych. Oprócz wydawania własnego czasopisma naukowego po polsku („Prace i Materiały IGKR”) od 1972 r. publikował też w języku angielskim „Economic Papers”. Jednocześnie Instytut nadal prowadził w dwóch wersjach językowych Wyższy Kurs Planowania Gospodarczego

⁷² Tamże, s. 311.

⁷³ Tamże, s. 312.

⁷⁴ Pierwszymi dyrektorami Instytutu byli kolejno profesorowie: Mieczysław Fleszar, Józef Balcerek i Józef Nowicki. Ten trzeci był zarazem kierownikiem Katedry Ekonomii Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego.

dla obcokrajowców, na który, w charakterze wykładowców, byli zapraszani tacy wybitni specjaliści z ekonomii rozwoju, jak: Hans Singer, Dudley Seers, Richard Jolly, Andrew M. Kamarck, Béla Kádár, Moïses Ikonicoff i George Irvin. Do teorii Michała Kaleckiego odwoływali się w swoich wykładach zwłaszcza jego bezpośredni uczniowie: Aleksander Müller i Jan Kulig. Uczestnicy WKPG byli rekrutowani we współpracy z organizacjami międzynarodowymi (ONZ, UNDP) i państwowymi organami planowania w krajach słabo rozwiniętych. Na potrzeby słuchaczy Kursu wydawano materiały dydaktyczne (skrypty) po angielsku i francusku. Instytut doczekał się także kilkunastu doktoratów, w tym także obronionych przez ekonomistów zagranicznych⁷⁵.

Na organizowanych przez siebie konferencjach międzynarodowych i w ramach wymiany dwustronnej z instytutami badawczymi z krajów rozwijających się (m.in. z Egiptu, Algierii i Indii) IGKR przyjął sporą grupę naukowców z tych krajów. Odgrywał ważną rolę we współpracy z instytutami badawczymi krajów RWPG, specjalizującymi się w problematyce krajów słabo rozwiniętych, a od połowy lat siedemdziesiątych XX wieku brał aktywny udział w działalności Europejskiego Stowarzyszenia Instytutów ds. Rozwoju (European Association of Development and Training Institutes – EADI). Członkostwu w EADI można przypisać osiągnięcie przez Instytut znaczącej pozycji w skali międzynarodowej, choć zawdzięczał ją zapewne także „spadkowi” po „szkole rozwoju” Michała Kaleckiego. Instytut Gospodarki Krajów Rozwijających się gościł wielu ekonomistów o renomie światowej. Byli to m.in.: Andre Gunder Frank, Samir Amin, Louis Emmerij, Kari Polanyi-Levitt, Pierre Salama, Helen O'Neill, Raymond Apthorpe, Emmanuel de Kadt, David H. Evans, Yves Berthelot i Gulio Fossi. Współpracował też z ekonomistami i socjologami z krajów RWPG (należeli do nich: Anatolij Eljanow, Aleksiej Lewkowski, Dieter Ernst, Imre Levai, Alojs Holub i inni). Taka otwartość Instytutu ekonomicznego na kontakty międzynarodowe była rzadkością w życiu naukowym w czasach PRL. Niektórzy spośród pracowników IGKR publikowali wyniki własnych badań w prestiżowych zagranicznych czasopismach. Przykładowo, Mieczysław Szostak był współautorem specjalnej edycji czasopisma „Revue Tiers Monde” (wydawanego

⁷⁵ Zob. szerzej: M. Szostak, *Contribution of the Research Institute for Developing Countries to Polish Development Studies and Economic Training*, „Studies on the Developing Countries” 1988, No. 2, s. 197–205.

przez paryską Sorbonę) na temat roli państwa w krajach Trzeciego Świata⁷⁶. Natomiast Aleksander Sulejewicz był redaktorem naukowym specjalnej edycji „EADI Bulletin” dotyczącej badań nad rozwojem w Europie Wschodniej; zamieścił tam też porównawczy artykuł o teorii współistnienia różnych sposobów produkcji (*articulation of modes of production*)⁷⁷. Również inni pracownicy IGKR (zwłaszcza Anna Zorska, Zofia Kozak, Elżbieta Markowska, Anna Wziątek-Kubiak, Bohdan Jung) mogli pochwalić się znaczącym dorobkiem naukowym, ale omówienie go wykracza poza ramy tego tekstu.

Przez następne dekady nad wyraz skromnie wyglądała kwestia wykorzystywania dorobku Michała Kaleckiego na naszej Uczelni. Wpisanie nazwiska „Kalecki” w wyszukiwarce zajęć w SGH w 2019 r. nie wskazuje żadnego wykładu na ten temat. Wykłady do wyboru Jerzego Osiatyńskiego (półetatowego pracownika Katedry Ekonomii II w KGŚ), poświęcone ekonomii prof. Kaleckiego sprzed kilku zaledwie semestrów, gromadziły garstkę studentów pragnących wykroczyć poza obowiązujący program i zainteresowanych m.in. filozofią i metodologią ekonomii. Ze spisu doktoratów SGPiS z lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku wynika, że Michał Kalecki na Wydziale HZ wypromował jednego doktoranta (Pramoda Chandrę Saha w 1968 r.)⁷⁸, zrecenzował jedną pracę doktorską (w 1961 r.) i sześć rozpraw habilitacyjnych.

W latach siedemdziesiątych powstały w SGPiS dwie prace doktorskie na temat ekonomii Michała Kaleckiego: Alberto Chilosiego (1972 r.) i – częściowo – Zbigniewa Hockuby (1979 r.)⁷⁹. Mimo że od śmierci prof. Kaleckiego minęło już pół wieku, rejestr tytułów rozpraw doktorskich SGPiS/SGH na jego temat nie wzbogacił się o żadne nazwisko. Nie udało się znaleźć się tytułu żadnej pracy magisterskiej, której promotorem byłby Michał Kalecki. O nieobecności jego

⁷⁶ M. Szostak, *Le secteur public dans les pays du Tiers Monde: sa formation, son expansion*, w: *Le rôle de l'État dans le Tiers Monde* (sous la direction de Moïses Ikonickoff), wydanie specjalne, „Revue Tiers Monde” 1983, No. 93, Janvier – Mars, s. 53–74.

⁷⁷ A. Sulejewicz, *Co-existence and the Modes of Production*, w: *Development Research in Eastern Europe*, edited by A. Sulejewicz, „EADI Bulletin” 1986, No. 2.86, s. 39–51.

⁷⁸ Tytuł pracy: *Evaluation of the Efficiency of Investment in Under-developed Economies with Surplus Manpower*. Profesor Kalecki był także promotorem pracy doktorskiej Stanisława Gomułki (magistra fizyki) na Uniwersytecie Warszawskim w 1966 r. (rozprawa pt. *Nieliniowe modele wzrostu gospodarki socjalistycznej*). Miał on też tam kilkoro innych doktorantów.

⁷⁹ Oto tytuły obu tych rozpraw: A. Chilosio, *Professor Kalecki's Theory of Growth of a Socialist Economy and Neoclassical Growth Models: A Comparative Study*, SGPiS, Warszawa 1972; Z. Hockuba, *Analiza przydatności funkcji produkcji typu Cobb–Douglasa, formuły M. Kaleckiego i „metody reszty” do mierzenia czynników wzrostu efektywności produkcji*, SGPiS, Warszawa 1979.

twórczości jako tematu prac magisterskich niech świadczy lista zaledwie dwóch prac w okresie od lat trzydziestych do dziś, w których tytule występuje jego nazwisko⁸⁰. We współczesnych polskich podręcznikach ekonomii na pierwszym i drugim stopniu studiów wyższych nie ma wzmianek o prof. Kaleckim, nie mówiąc o wyłożeniu jakiegś jego koncepcji⁸¹. W zestawach pytań egzaminacyjnych z ekonomii (magisterskich) lub historii myśli ekonomicznej, coraz bardziej zestandaryzowanych, ten wybitny ekonomista nie pojawia się.

Podsumowując, sukces Michała Kaleckiego jest niejednoznaczny. Niedoszła nominacja do Nagrody Nobla, tworzony przez rosnącą liczbę wiernych uczniów kierunek myśli ekonomicznej noszącej jego nazwisko, wysoka rozpoznawalność wśród profesjonalnych ekonomistów i obchodzenie okrągłych rocznic związanych z jego życiem świadczą o bardzo wysokiej jakości innowacji naukowych, które podarował światu. Jednak to, co jedni uznają za „żelazną konsekwencję i bezpośredni styl organizacji”, a co w tym tekście uznajemy za instytucjonalne wyróżniki heterodoksji w teorii ekonomii, radykalnie zmniejszało i nadal zmniejsza jego szanse „trafienia pod strzechy akademickie” i zaistnienia w ekonomicznym *curriculum*. W żadnym kontekście, w którym przyszło mu „mówić prawdę władzy”, Michał Kalecki nie odniósł sukcesu na miarę obiektywnych dokonań i subiektywnych oczekiwań.

Pod koniec XIX wieku John Neville Keynes opublikował traktat o metodologii ekonomii⁸², w którym wyodrębnił w ekonomii trzy sprawy główne: opis naukowy – pozytywny świat gospodarczego, przepis na lepszy świat

⁸⁰ B. Zadrozniak, *Kalecki a Keynes 1933–1936*, SGPiS, Warszawa 1979; M. Frąckowiak, *Teorie cyklu koniunkturalnego: Adam Krzyżanowski a Michał Kalecki*, SGPiS, Warszawa 1987.

⁸¹ Nawet w najlepszym polskim podręczniku podstaw ekonomii w XXI wieku – w partiach dotyczących wahań produkcji i wahań tempa wzrostu w cyklu koniunkturalnym (zatem najważniejszego wkładu Michała Kaleckiego, za który zapewne rozważano jego kandydaturę do Nagrody Nobla) – nie zamieszczono nawet wzmianki o nim. Przedstawia się studentom w ramach modelu AD-AS gospodarkę keynesowską („z nieprawego łoża”), ale już nie post-keynesowską, czyli kaleckiańską właśnie. Wyjątkiem jest ostatnia książka: K. Łaski, *Wykłady z makroekonomii: gospodarka kapitalistyczna bez bezrobocia*, praca pod red. J. Osiatyńskiego, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2015. Wskazane wyżej instytucjonalne aspekty sukcesu modelowania nie wróżą i temu podręcznikowi – niestety – powodzenia w sylabusach obowiązującej, ortodoksyjnej ekonomii wykładanej w SGH.

⁸² John Neville Keynes, *The Scope and Method of Political Economy*, 1890, 3rd ed. (1904). Michał Kalecki nie wypowiadał się na temat metodologii ekonomii i nie mamy oznak, że czytał tę książkę. Jednak sam fakt, że jej autorem był ojciec Johna Maynarda Keynesa, z którym związał swoją karierę naukową, pozwala domniemywać, że tak było w istocie.

społeczny (myśl normatywna o tym, jak być powinno), wreszcie środki zaradcze, tj. sztukę (*art*) realizacji (polityki) tego, co być powinno. W ekonomii ortodoksyjnej potraktowano te trzy sprawy jako odrębne rodzaje ekonomii i zalecano nie mieszać jednych z drugimi. Heterodoksyjny Michał Kalecki nie poczytywał tego za zaletę i nie przestrzegał pozytywistycznych reguł ekonomii ówczesnego i teraźniejszego głównego nurtu. Nie ułatwiał sobie zadania w warunkach, które można określić słowami Stefana Żeromskiego, zaczerpniętymi z powieści *Ludzie bezdomni*: „(...) w górach obrosłych dzikim lasem, zawałonych odłamami skał, przeciętych jarami, gdzie jeszcze wiedźmy nocują”. Jak wolno sądzić, z licznymi wiedźmami zamieszkującymi światy nauki, społeczeństwa i polityki (s)potykał się przez całe swoje życie. Czy dał sobie z nimi radę? Udzielenie odpowiedzi na to pytanie pozostawiam Czytelnikom tego szkicu.

Załącznik

Biografia naukowa Michała Kaleckiego¹

W świetle argumentacji podanej w szkicu *Michał Kalecki – niedoceniany innowator światowej ekonomii, czyli losy ekonomisty heterodoksyjnego* przydatny wydaje się być niniejszy załącznik, w którym spróbuję zestawzić najważniejsze wydarzenia z życia naukowego Profesora z uprzednio przywoływanego *Kalendarium*², uzupełniając je uwagami z rosnącej liczby artykułów wspomnieniowych, cytatami z rozmów i listów zamieszczonych w stale pojawiających się książkach o tym wybitnym ekonomie. Sięgnę też do komentarzy: współpracowników prof. Kaleckiego, jego uczniów, studentów, recenzentów, mniej lub bardziej przypadkowych interlokutorów oraz – reprezentujących szeroki wachlarz poglądów – polskich i zwłaszcza zagranicznych ekonomistów. Wśród autorów można znaleźć także obcokrajowców, którzy w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku uczestniczyli w Wyższym Kursie Planowania Gospodarczego (WKPG)³, a później awansowali niejednokrotnie na ministrów i profesorów, których lista zapewne bezpowrotnie przepadła, a którzy – jak nietrudno stwierdzić – wpisują się nie tylko w intrygujący intelektualny, ale i emocjonalny klimat tamtych lat i spotkań z naszym wybitnym *economic maverick*⁴.

¹ Autorem tego załącznika jest prof. Aleksander Sulejewicz. Podkreślając, że w pracach nad ostateczną redakcją niniejszego tekstu pomocne były poprawki redakcyjne i uwagi merytoryczne, które zgłosił redaktor naukowy książki dr Mieczysław Szostak, autor składa mu za to swoje serdeczne podziękowania.

² Por.: M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, praca pod red. J. Osiatyńskiego, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1979–1988, s. 785–808.

³ Por. np. doskonałą książkę: J.L. Gallardo, M. Assous, *Michał Kalecki*, Palgrave, London 2010 (polska wersja: *Michał Kalecki*, tłum. A. Szeworski, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2011; wersja hiszpańska: *Economía de Michał Kalecki y el Capitalismo Actual*, Fondo de Cultura Económica, Ciudad Mexico 2008).

⁴ Dudley Seers, wieloletni dyrektor Institute of Development Studies (University of Sussex) – z dużą dozą trafności – żartobliwie komentował w latach siedemdziesiątych XX wieku, że wystarczy sprawdzić, gdzie studiował lub u kogo pisał pracę dyplomową premier lub minister z któregoś kraju rozwijającego się, by móc przewidzieć politykę gospodarczą rządu, w którym działał.

Michał Kalecki urodził się 22 czerwca 1899 r. w Łodzi (w guberni piotrkowskiej, w zaborze rosyjskim) za panowania Mikołaja II Romanowa, w rodzinie właściciela małej przędzalni – Abrama Kaleckiego i Klary z domu Segalla. Był jedynakiem. W roku 1913 jego ojciec utracił przędzalnię, stając się „ofiara” postępu technicznego i własnego poczucia społecznej odpowiedzialności biznesu⁵.

Dalsze życie naukowe Michała Kaleckiego podzielił – na potrzeby tego załącznika – na trzy etapy, z których dwa pierwsze trwały po ok. dwie dekady, a trzeci był o kilka lat krótszy: **pierwszy etap (1914–1935)**, który spędził w przedwojennej Polsce, tj. od czasów samokształcenia w okresie pierwszej wojny światowej do wyjazdu do Szwecji (1936 r.); **drugi etap (1936–1955)**, który przypadał na okres emigracji i pracy za granicą; **trzeci etap (1955–1970)**, który obejmował m.in. siedmioletni okres pracy w ówczesnej SGPiS, z czego zdecydowaną większość czasu w Katedrze Ekonomii Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego.

Pierwszy etap (1914–1935): w Polsce odzyskującej niepodległość, wstrząsanej wojnami, kryzysami i autorytaryzmem

Rozpoczęcie pierwszej wojny światowej w 1914 r. oznaczało zamknięcie szkół przez niemieckie władze okupacyjne. Jednak młody Michał Kalecki samodzielnie uczy się wtedy zaawansowanej matematyki. W roku 1915 wstępuje do Polskiego Ośmioklasowego Gimnazjum Filologicznego, które kończy maturą w 1917 r. Pozwala mu to rozpocząć studia na Politechnice Warszawskiej, gdzie zalicza dwa semestry. Następnie, tuż po odzyskaniu przez Polskę niepodległości po 123 latach zaborów (z przerwą na służbę wojskową w latach 1919–1920), podejmuje studia matematyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, by w lutym 1921 r. przerwać je i przenieść się na Politechnikę Gdańską, gdzie po dwóch latach uzyskuje półdyplom. Przerywa jednak także te studia na krótko przed ich ukończeniem z powodu utraty posady przez ojca, którego od tego czasu musi utrzymywać. Wraca do Łodzi, gdzie zarabia korepetycjami i różnymi pracami dorywczymi, m.in. pracując w wywiadowni kredytowej.

W roku 1925 Michał Kalecki zaczyna samodzielnie studiować ekonomię polityczną. Jednak przez kilka kolejnych lat będzie dorywczo zajmował się wyliczeniami inżynierskimi i wynalazkami budowlanymi, choć pasja matematyczna – dokumentowana

⁵ Według wspomnień Michała Kaleckiego, gdy na początku XX wieku wprowadzono tzw. szerokie zespoły przędzalnicze, jego ojciec był bodaj jedynym przedsiębiorcą w Łodzi, który „się nie spalił”. Musiał jednak sprzedać swą fabrykę za grosze, spłacił zobowiązania i został bez pieniędzy (M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, *Kalendarium*, jw., s. 787).

znaczącymi osiągnięciami – będzie mu towarzyszyć do końca życia⁶. Co ważniejsze jeszcze dla przyszłej jego kariery naukowej, zachowa on przez całe życie ścisły matematyczny styl myślenia i osadzone w sprawdzonej teorii praktyczne, inżynierskie podejście do problemów gospodarczych.

Przenosi się do Warszawy w 1927 r., gdzie utrzymuje się z różnych zajęć dorywczych, m.in. z obliczeń konstrukcji żelbetowych i innych inżynierskich prac projektowych, w tym dla największego wówczas w Polsce przedsiębiorstwa infrastruktury – PTB S.A. Zaczyna regularnie pisywać do czasopism „Przegląd Gospodarczy” oraz „Przemysł i Handel”, na których łamach umieszcza teksty o działalności wielkich koncernów, o zmianach koniunktury na poszczególnych rynkach, w całej gospodarce światowej i w międzynarodowych stosunkach gospodarczych. Jego ówczesne artykuły świadczą o dbałości łączenia empirycznych danych z wnioskami z lektur z zakresu ekonomii politycznej.

Przygotowany przez siebie tekst o rozwiązaniu kryzysu gospodarczego Michał Kalecki posyła socjaliście Edwardowi Lipińskiemu, kierującemu dopiero co założonym przez Eugeniusza Kwiatkowskiego Instytutem Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen (IBKGiC). Sprawia to, że 1 grudnia 1929 r. otrzymuje w tym Instytucie posadę referenta. Odtąd zajmuje się tam badaniami nad kartelami i koniunkturą oraz – wspólnie z Ludwikiem Landauem – pionierskimi szacunkami dochodu narodowego w Polsce (m.in. w podziale na klasy społeczne)⁷.

W latach 1931–1932, a więc w czasie wielkiego kryzysu, zaczyna publikować artykuły „wstępne” i znaczące teksty z ekonomii politycznej w „Przeglądzie Socjalistycznym”, zawieszonym przez Komisariat Rządu czasopiśmie PPS. Poglębione komentarze na aktualne tematy zamieszcza tam pod pseudonimem Henryk Braun (m.in.: *Światowy kryzys finansowy, Przewidywania p. Keynesa, Czy możliwe jest „kapitalistyczne wyjście z kryzysu”*).

W roku 1933 publikuje pod własnym nazwiskiem analityczno-matematyczną pracę pt. *Próba teorii koniunktury*, wydaną nakładem Instytutu Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen. Teorię tę referuje w tym samym roku na sesji Towarzystwa Ekonometrycznego w Lejdzie. Fakt zetknięcia się tam z Ragnarem Frischem, Janem

⁶ Część VI tomu 6 *Dziela* zawiera dziewięć prac matematycznych Michała Kaleckiego z lat 1945–1971 (s. 556–629).

⁷ Sam Michał Kalecki słusznie podkreśla ten fakt: „(...) nasza praca była prawdopodobnie jedyną w świecie kapitalistycznym próbą ustalenia szczegółowego podziału dochodu narodowego według klas”. Zob.: M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, Przypisy i dodatki, jw., s. 666. Podobną opinię wyraża Józef Nowicki: „To z nazwiskami M. Kaleckiego i L. Landaua związane jest pierwsze poważniejsze opracowanie z zakresu szacunku dochodu społecznego w Polsce okresu międzywojennego” (J. Nowicki, *Luminarze polskiej teorii ekonomii XX wieku*, PWN, Warszawa 1991, s. 51).

Tinbergenem⁸ i innymi wybitnymi badaczami cykli koniunkturalnych oraz twórcami rodzącej się ekonometrii staje się najważniejszym impulsem dalszej kariery Michała Kaleckiego jako profesjonalnego ekonomisty⁹.

W okresie tym kontynuuje badania nad oszacowaniem wielkości dochodu narodowego w Polsce i – razem z Ludwikiem Landauem – publikują w 1934 r. (nakładem IBKGiC) pracę pt. *Szacunek dochodu społecznego w Polsce w 1929 r.* Otrzymuje awans na stanowisko kierownicze Oddziału Ogólnych Badań Ekonomicznych w tym Instytucie. Dwa lata później, tj. w listopadzie 1936 r., będąc już za granicą, składa rezygnację w IBKGiC w proteście przeciwko dyscyplinarnemu usunięciu z pracy w tym Instytucie dwóch swoich kolegów: Ludwika Landaua i Marka Breita (z powodu zamieszczenia przez nich komunikatu o sytuacji gospodarczej, który nie znalazł uznania ówczesnego ministra skarbu, Eugeniusza Kwiatkowskiego). Ogłasza także w prasie codziennej list protestujący przeciwko ograniczaniu swobody badań naukowych.

Drugi etap (1936–1955): w rozwiniętych krajach pokryzysowego, wojennego i powojennego Zachodu

W styczniu 1936 r. Michał Kalecki wyjeżdża do Szwecji na roczne stypendium Rockefellera (po bardzo przychylniej rekomendacji Ragnara Frischa). Lektura przesłanego mu przez przyjaciela dzieła Johna Maynarda Keynesa pt. *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* wstrząsa nim (ponoć nie wychodził z łóżka przez trzy dni). Już w marcu 1936 r. kończy pobyt w Szwecji, przenosząc się do Anglii. Zatrzymuje się w Londynie, gdzie uczęszcza na niektóre seminaria w London School of Economics (LSE) i – według przekazów – ostentacyjnie krytykuje m.in. Friedricha Augusta von Hayeka. Równocześnie opowiada się za słusznością głównych tez teorii efektywnego popytu, wykorzystując je do przedstawienia własnej teorii cyklu koniunkturalnego. Zyskuje w LSE opinię keynesisty. Nawiazuje pierwsze kontakty z otoczeniem Johna Maynarda Keynesa w Cambridge, w tym zwłaszcza z Joan Robinson, która była do końca życia jego „ambasadorem” w świecie ekonomii brytyjskiej.

Pod koniec 1936 r. Michał Kalecki otrzymuje przedłużenie stypendium Rockefellera na kolejne osiem miesięcy. W Londynie kontynuuje studia nad teorią cyklu

⁸ Artykuł przyszłego noblisty o cyklu produkcji okrętów stanowił kluczową inspirację i „półprodukt” dla przełomowej makroekonomicznej koncepcji Michała Kaleckiego. Zob.: J. Tinbergen, *Ein Schiffbauzyklus*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1931, Nr. 34, s. 152–164. Referat Michała Kaleckiego był dostępny w języku francuskim.

⁹ Skrót różnych fragmentów *Próby teorii koniunktury* ukażą się w 1935 r. w „Econometrica” (po angielsku) i „Revue d’Économie Politique” (po francusku).

i badania nad teorią podziału dochodu narodowego w oligopolistycznym kapitalizmie. Publikuje w prestiżowych czasopismach: na łamach „Economica” artykuł pt. *Zasada rosnącego ryzyka* (będący uogólnieniem koncepcji Marka Breita z IBKGiC), w „The Review of Economic Studies” ogłasza nową wersję swojej teorii cyklu koniunkturalnego, a w „Economic Journal” przedstawia analizę wpływu opodatkowania na decyzje inwestycyjne przedsiębiorców. W swoich tekstach nawiązuje (czasami retorycznie) nie tylko do dorobku Johna Maynarda Keynesa i Joan Robinson, ale też do koncepcji: Kennetha Bouldinga, Irvinga Fishera, Johna Hicksa, Jamesa Meade’a i Erika Lundberga, a więc do głównego nurtu ekonomii anglosaskiej. Jednak głębiej dyskutuje *face-to-face* z Keynesem i jego uczniami¹⁰, a korespondencyjnie – ze swoimi znajomymi, przyszłymi pierwszymi noblistami: Ragnarem Frischem i Janem Tinbergenem. Poznaje też Tjallinga Charlesa Koopmansa i François Perroux.

W roku 1938 otrzymuje półroczne stypendium Uniwersytetu w Cambridge na potrzeby ukończenia książki z dziedziny teorii wahań koniunkturalnych. Jego opublikowane w 1939 r. *Essays in the Theory of Economic Fluctuations* stanowią podsumowanie badań nad powiązaniem teorii cyklu koniunkturalnego z teorią podziału w oligopolistycznym kapitalizmie. Ponadto na łamach „Econometrica” przedstawia teorię podziału dochodu narodowego, wykorzystując koncepcję „stopnia monopolizacji”.

Od jesieni 1939 r. do lutego 1940 r. Michał Kalecki pracuje jako statystyk przy badaniach na temat stosunku cen do kosztów oraz mechanizmu ustalania cen na produkty gotowe w brytyjskim przemyśle przetwórczym, prowadzonych na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu w Cambridge dla National Institute of Economic and Social Research. Wnosi w ten sposób wkład do dyskusji nad empirycznymi wynikami badań Roberta Lowe’a Halla i Charlesa Johnstona Hitcha (z 1939 r.), podważających ortodoksyjne, marginalistyczne interpretacje kształtowania się cen dóbr przemysłowych.

Jednak sytuacja wojenna, niekompatybilność osobowości w zespole, a zwłaszcza różnice metodologiczne¹¹, które spowodowały nieprzedłużenie finansowania projektu Uniwersytetu Cambridge, zmuszają Michała Kaleckiego (na początku 1940 r.) do przeniesienia się na Uniwersytet Oksfordzki, gdzie – nadal popierany przez Johna

¹⁰ „Sądzę, że jest Pan jednym spośród dziesięciu ludzi w Europie, którzy rozumieją, o co mi chodzi” – napisze Joan Robinson w liście do Michała Kaleckiego 16 września 1937 r. Zob.: M. Kalecki, *Dzieła*, tom 1, Przypisy i dodatki, jw., s. 516. Spośród innych ekonomistów należy w tym kontekście wymienić zwłaszcza dwóch keynesistów: Alfreda Edwarda Kahna i Nicholasa Kaldora, oraz marksistę Maurice’a Dobba.

¹¹ J. Toporowski, *Shared Ideas Amid Mutual Incomprehension: Kalecki and Cambridge, w: Microeconomics, Macroeconomics and Economic Policy: Essays in Honour of Malcolm Sawyer*, (ed.) Ph. Arestis, Palgrave, London 2011, s. 170–187.

Maynarda Keynesa, ale już niebędący członkiem *Cambridge circle* – jest zatrudniony jako samodzielny pracownik naukowy w Oksfordzkim Instytucie Statystycznym (OIS). Aż do początku 1945 r. zajmuje się różnymi aspektami gospodarki wojennej Wielkiej Brytanii, w tym finansowania wojny, rozkładu obciążeń finansowych między różne klasy społeczne, racjonowania konsumpcji, a następnie zagadnieniami powojennej przebudowy gospodarczej. Publikuje także ambitne teksty o długofalowych skutkach postępu technicznego (w 1941 r. – *A Theorem on Technical Progress* w „Review of Economic Studies”) i rozprawę o podziale produktu narodowego między płace i zyski (w 1942 r. – *A Theory of Profits* w „Economic Journal”)¹².

W roku 1943 ukazują się dwie najśłynniejsze prace Michała Kaleckiego: 1) *Studies in Economic Dynamics* to szkice będące kontynuacją *Essays in the Theory of Economic Fluctuations*, wzbogacone o analizę długookresowych aspektów produkcji w warunkach kapitalizmu; 2) artykuł *Polityczne aspekty pełnego zatrudnienia*¹³. Obie były żywo dyskutowane przez następne półwiecze. Z kolei w 1944 r. opublikowano równie głośne jego studium *Trzy drogi do pełnego zatrudnienia*.

Prace Michała Kaleckiego o gospodarce wojennej zwracają uwagę rządu Wolnej Francji. W styczniu 1945 r., w czasie swego dwutygodniowego pobytu w tym kraju, przygotowuje memoriały w sprawie metod eliminacji „czarnego rynku” oraz racjonowania wydatków konsumpcyjnych we Francji w okresie po jej wyzwoleniu. Zostają one jednak zlekceważone.

Półowa lat czterdziestych to okres świetności Oksfordzkiego Instytutu Statystyki, w znacznej mierze dzięki reputacji Michała Kaleckiego jako ambitnego teoretyka i promotora licznych prac empirycznych, służących rozwiązywaniu palących problemów praktyki. Staje się on naturalnym kandydatem na następcę przechodzącego na emeryturę dyrektora Instytutu – Arthura Lyona Bowleya. Jednak brytyjskie gremia w dość ostentacyjny sposób lekceważą Michała Kaleckiego, który rezygnuje z działalności zawodowej w tym kraju i – mimo wyrażanego przez współpracowników żalu – podejmuje pracę w Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) w Montrealu.

¹² Koncentrując się na działalności akademickiej, Michał Kalecki daje też wyraz swojemu – jak zawsze ograniczonemu – zaangażowaniu politycznemu. W roku 1942 nawiązuje kontakt z The Socialist Clarity Group (działająca w ramach Partii Pracy) i przygotowuje m.in. referat, na podstawie którego powstaje programowy dokument tej Grupy *The Minimum Essentials of Democratic Planning*. Zob.: M. Kalecki, *Dzieła*, tom 3, jw., s. 75–85.

¹³ Artykuł *Political Aspects of Full Employment* przetłumaczono na kilkanaście języków. Jego polską wersję zamieszczono m.in. w wyborze tekstów: M. Kalecki *Kapitalizm: dynamika gospodarcza i zatrudnienie*, praca pod red. K. Łaskiego, J. Osiatyńskiego, Wydawca iTON Society, Warszawa 2015, s. 386–398. Jak zwykle w przypadku prac Michała Kaleckiego, artykuł ten był bądź chwalony, bądź ignorowany.

W MOP Michał Kalecki zajmuje się głównie problemami powojennej odbudowy i pełnego zatrudnienia. Jako pracownik tej wpływowej organizacji otrzymuje zaproszenie od uniwersytetów Chicago, Stanford i Columbia, gdzie prowadzi gościnne wykłady na temat pełnego zatrudnienia. W Ottawie i Waszyngtonie występuje na seminariach poświęconych tej samej tematyce¹⁴.

W lipcu 1946 r. Michał Kalecki przyjeżdża na trzy miesiące do Polski na zaproszenie ministra odbudowy (członka PPS) Michała Kaczorowskiego, przebywając w charakterze doradcy w Centralnym Urzędzie Planowania, Ministerstwie Finansów i Ministerstwie Odbudowy. Opracowuje wtedy memoriały na temat racjonowania i systemu cen oraz w sprawie obiegu pieniądza, a także projekty półrocznych planów finansowych na lata 1946–1947. Rozważa sprawę swego powrotu do kraju na stałe. Wie jednak, że „(...) pozycję słuchanego doradcy [może – A.S.] sobie zapewnić tylko przez nawiązanie współpracy z instytucjami i osobami o dużym wpływie w aparacie władzy, a więc przede wszystkim z Hilarym Mincem. Starania Kaleckiego nie przyniosły rezultatów”¹⁵.

W grudniu 1946 r. – po półtora roku działalności – składa on rezygnację z pracy w MOP, aby objąć stanowisko zastępcy dyrektora Działu Stabilizacji i Rozwoju Gospodarczego w Departamencie Gospodarczo-Społecznym Sekretariatu ONZ w Nowym Jorku. W ciągu następnych dziewięciu lat kieruje analizami kwestii braków w zaopatrzeniu i nacisków inflacyjnych w gospodarce światowej w pierwszych latach po wojnie, recesji z lat 1948–1949 oraz zjawisk inflacyjnych i deflacyjnych związanych z wojną w Korei. Od roku 1950 w kolejnych rocznikach „World Economic Report”, pod jego kierunkiem, są opracowywane rozdziały poświęcone analizie sytuacji gospodarczej w ważniejszych krajach. Kieruje też badaniami na temat różnych aspektów pełnego zatrudnienia¹⁶.

¹⁴ Jednak jego podejście spotyka się z niechęcią. Świadczy o tym m.in. krytyka – na granicy argumentu *ad personam* – na łamach „American Economic Review” w 1946 r., z którą wystąpił poirytowany były mienszewik (wcześniej bolszewik) i statystyk Władimir S. Woytinsky. Zob.: J. Toporowski, *Michał Kalecki: An Intellectual Biography*, Vol. II, *By Intellect Alone 1939–1970*, Palgrave, London 2018, s. 150–153.

¹⁵ J. Osiatyński, *Michał Kalecki o gospodarce socjalistycznej*, PWN, Warszawa 1988, s. 23: „Wynikało to «przypuszczalnie» [cudysłów dodany – A.S.] z nieufności czołowych działaczy PPR. W kregach tych poważnie liczonego był autorytetem naukowym Kaleckiego, ale uważano go za «niepełnego marksistę», (...) a w związku z tym obawiano się trwalszego powiązania z jakimś urzędem centralnym. Wskutek tego ośrodki władzy gospodarczej, naprawdę mogące spożytkować jego talent i wiedzę, nie bardzo tego chciały lub prawdopodobnie nie wiedziały, jak to uczynić. Niewielkie praktyczne wykorzystanie wspomnianych opracowań Kaleckiego doskonale to ilustruje”.

¹⁶ Mimo oporu przedstawicieli Sekretariatu ONZ zamieszcza w *World Economic Report* za 1950 r. sprawozdanie na temat porewolucyjnych Chin Ludowych, co naraża go na szykany ze strony części personelu Sekretariatu tej organizacji.

„Otwarta” postawa Michała Kaleckiego kłóci się z rosnącym wówczas znaczeniem Komisji ds. Badania Działalności Rządu i efektami działalności senatora Josepha McCarthy’ego w USA. Widoczne staje się dążenie do ograniczenia znaczenia naukowca. Zostaje wysunięty projekt reorganizacji Departamentu Gospodarczo-Społecznego Sekretariatu ONZ, mający skutkować powołaniem „rady nadzorczej”, która kontrolowałaby treść *World Economic Report*. Z tego powodu składa on dymisję i 1 stycznia 1955 r. odchodzi z pracy w Sekretariacie ONZ¹⁷.

Renoma Michała Kaleckiego i piastowane przez niego wysokie stanowisko w ONZ sprawiają, że otrzymuje zaproszenia od świeżo powoływanych rządów młodych państw, nazywanych najpierw słabo rozwiniętymi (*less developed*), a wkrótce – krajami rozwijającymi się (*developing countries*). Spędza dwa miesiące w Izraelu (1950 r.) oraz dwa tygodnie w Meksyku (1953 r.)¹⁸.

Meksykańskie wykłady i seminaria na temat finansowania rozwoju gospodarczego (w Centro de Estudios Monetarios Latinoamericanos), opublikowane jako artykuł w „El Trimestre Económico”¹⁹, skłaniają rząd Meksyku do oficjalnego wystąpienia w końcu 1953 r. do Sekretariatu ONZ z prośbą o oddelegowanie go na kilka miesięcy, jako eksperta ds. planowania i finansowania rozwoju gospodarczego. Jednak Sekretariat ONZ tę prośbę odrzuca, wykorzystując jako argument duże obciążenie Michała Kaleckiego pracą w Departamencie.

Trzeci etap (1955–1970): w Polsce realnego socjalizmu, stalinizmu i poststalinizmu (ze szczególnym uwzględnieniem pracy w SGPiS)

Powrót do Polski po kilkutygodniowym pobycie w Anglii, gdzie przypomina o sobie, wygłaszając odczyty w Cambridge i Oksfordzie, owocuje już po miesiącu decyzją prezesa Rady Ministrów, Józefa Cyrankiewicza, z 1 kwietnia 1955 r. o powołaniu Michała Kaleckiego na stanowisko radcy pierwszego zastępcy prezesa Rady Ministrów

¹⁷ Po jego odejściu zrezygnowano z powołania poprzednio planowanej „rady nadzorczej”.

¹⁸ Natomiast już po powrocie do Polski Ludowej wyjeżdża na trzy miesiące do Indii (w 1960 r.) i na trzy miesiące na porewolucyjną Kubę (także w 1960 r., o czym dalej będzie mowa).

¹⁹ M. Kalecki, *El problema del financiamiento del desarrollo económico*, „El Trimestre Económico” 1954, Vol. 21, No. 84(4), s. 381–401. Ten artykuł i inne prace Michała Kaleckiego, opublikowane w języku hiszpańskim, na ponad półwiecze zbudowały jego reputację w kręgach heterodoksyjnych, akademickich ekonomistów latynoamerykańskich. Szacunek ten pobudzał tamtejsze środowiska (neo-) liberalne (np. Instituto Ludwig von Mises Brasil) do ponawiania oskarżeń o marksizm i/lub błędy (post-) keyenesizmu, mających zdyskredytować tego naukowca i jego zwolenników w Ameryce Łacińskiej.

– Hilarego Minca. Od grudnia kieruje on także Działem Krajów Kapitalistycznych w Zakładzie Nauk Ekonomicznych PAN (poprzednio był tam konsultantem). Zaczyna kumulowanie różnych eksponowanych, ale zasadniczo doradczych stanowisk.

We wrześniu 1955 r. w Polskim Towarzystwie Ekonomicznym w Warszawie wygłasza odczyt pt. „Dynamika inwestycji i dochodu narodowego w gospodarce socjalistycznej”, który zawiera elementy jego późniejszej teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej. Podważa w nim „prawo” rozwoju socjalizmu²⁰, mówiące o konieczności szybszego rozwoju produkcji środków produkcji niż produkcji środków konsumpcji²¹.

W roku 1956 pracuje nad zmianą metodologii planowania w Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Uczestniczy w pracach rządowej komisji ds. zbadania systemu finansowego przedsiębiorstw. Włącza się także do dyskusji nad modelem funkcjonowania polskiej gospodarki, wygłaszając (na konferencji Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN) referat o bodźcach zainteresowania materialnego w gospodarce socjalistycznej²².

W efekcie wydarzeń czerwcowych z 1956 r. i spontanicznego ruchu tworzenia rad robotniczych oraz komitetów fabrycznych powstaje w październiku specjalna, partyjno-rządowa komisja ds. okazania pomocy we właściwym rozwijaniu inicjatywy załóg w dziedzinie zarządzania zakładami, której przewodniczy wicepremier Piotr Jaroszewicz. Jego zastępcą zostaje Michał Kalecki, będący od lata tego samego roku doradcą wicepremiera. W ramach prac tej komisji, jeszcze przed VIII plenum KC PZPR i powrotem Władysława Gomułki do władzy, w mniejszym zespole przygotowuje projekty trzech ustaw²³, które uznaje się za jeden z niewielu postulatów decentralizacji systemu zarządzania przedsiębiorstwami przemysłowymi. Michał Kalecki pisze także wtedy artykuł pt. *Rady robotnicze a centralne planowanie*. W Komisji Planowania obejmuje kierownictwo Zespołu ds. mobilizacji rezerw w planie pięcioletnim na lata 1956–1960, który zakończy swe prace już w maju 1957 r.

²⁰ Zawarte m.in. w pracy: J. Stalin, *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*, Książka i Wiedza, Warszawa 1952, s. 23, zaś powtórzone m.in. przez Bolesława Bieruta w referacie sprawozdawczym na II Zjeździe PZPR, „Nowe Drogi” 1954, nr 3, s. 35.

²¹ Odwaga tej krytyki dotrze do świadomości polskich ekonomistów dopiero w następnym roku, kiedy Michał Kalecki powtórzy w PTE swoje tezy, jeszcze przed polskim czerwcem i polskim październikiem.

²² Podczas obrad II Zjazdu Ekonomistów Polskich w Warszawie powtarza swój poprzedni referat, który (jak akcentuje komentator) – mimo jego wagi teoretycznej i praktycznej – nie znalazł jednak należytego oddźwięku w dyskusji. Zob.: K. Oryl, *Wpływ postępu technicznego na proporcje między działem I i II w produkcji społecznej*, „RPEiS” 1958, nr 20(2), s. 157.

²³ Były to następujące ustawy: 1) o rozszerzeniu uprawnień przedsiębiorstw przemysłowych, 2) o radach robotniczych, 3) o funduszu zakładowym (uchwalono je w listopadzie 1956 r.).

W tym okresie odbiera dalsze honory: 28 czerwca 1956 r. to data przyznania Michałowi Kaleckiemu, przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną dla Pracowników Nauki, jego pierwszego tytułu akademickiego – profesora zwyczajnego²⁴. Trzy dni później zostaje powołany na stanowisko profesorskie w Zakładzie Nauk Ekonomicznych PAN, który jest jego drugim miejscem pracy (obok Urzędu Rady Ministrów). Dwa lata później Zgromadzenie Ogólne Polskiej Akademii Nauk wybierze go na członka korespondenta PAN.

Od stycznia 1957 r. jest członkiem 11-osobowej Komisji Planowania przy Radzie Ministrów (pod przewodnictwem Stefana Jędrzychowskiego). Prawie jednocześnie premier powołuje go na wiceprzewodniczącego Rady Ekonomicznej przy RM, której przewodniczy Oskar Lange. Jego „urzędującym” zastępcą zostaje inny „powracający socjalista”, Czesław Bobrowski. Michał Kalecki jest jednym z pięciu nieetatowych wiceprzewodniczących²⁵. Od września 1957 r. przewodniczy Komisji Głównej Planu Perspektywicznego przy Komisji Planowania. W październiku 1957 r. zostaje powołany na przewodniczącego Delegacji PRL do Komisji Ekonomicznej RWPG²⁶.

Specjalnością Michała Kaleckiego są: zagadnienia planowania perspektywicznego oraz problemy metodologii rachunku dochodu narodowego i jego podziału, rachunku efektywności inwestycji, międzynarodowego podziału pracy w ramach krajów RWPG i specjalizacji produkcji oraz „wspólnej bazy cen” w tych krajach. Za główne swoje zadanie w latach 1958–1959 prof. Kalecki uznaje analizę problemów planu perspektywicznego na lata 1961–1975, którego projekt przedstawia w połowie 1958 r. Następnie broni metodologii budowy tego planu i jego podstawowych wskaźników na forum Komisji Planowania, Rady Ekonomicznej, Rady ds. Techniki itd. Aktywnie uczestniczy także w pracach nad projektem planu pięcioletniego na lata 1961–1965.

Na początku 1959 r. obejmuje kierownictwo Sekcji Metodologicznej II Krajowej Narady w Sprawie Badania Efektywności Inwestycji. Wspólnie z Mieczysławem Rakowskim wypracowuje nową metodologię rachunku efektywności inwestycji. Formuła Kaleckiego i wzór efektywności inwestycji będą od teraz stanowić stałe pytania na egzaminach z ekonomii politycznej socjalizmu w szkolnictwie wyższym.

W grudniu 1959 r. Michał Kalecki wyjeżdża jako konsultant do Indii, a już 11 stycznia 1960 r. przygotowany pod jego kierunkiem projekt planu perspektywicznego zostaje

²⁴ Michał Kalecki ani nie napisał rozprawy magisterskiej, doktorskiej lub habilitacyjnej, ani nigdy nie uznano za takową żadnej jego pracy.

²⁵ Powołuje się go także na przewodniczącego rady programowej miesięcznika „Gospodarka Planowa” oraz członka rady programowej czasopisma „Inwestycje i Budownictwo”.

²⁶ W następnych latach jego obowiązki obejmują także przygotowanie instrukcji dla polskiej delegacji partyjno-rządowej na posiedzenia Komisji i jej organów roboczych.

poddany surowej krytyce i odrzucony na posiedzeniu prezydium Komisji Planowania, z udziałem: zaproszonych trzech wicepremierów, kierowników resortów gospodarczych i centralnych urzędów, sekretarza KC PZPR i kierownictwa Wydziału Ekonomicznego KC PZPR. Oznacza to koniec pięcioletniego okresu względnego wpływu tego naukowca na procesy budowy socjalizmu w Polsce.

Następuje okres „słodko-kwaśnego” traktowania Michała Kaleckiego przez władze partyjno-rządowe i akademickie: 10 maja 1960 r. premier Józef Cyrankiewicz odwołuje go ze składu Komisji Planowania, a 23 maja przewodniczący tej Komisji mianuje go swoim doradcą naukowym, powierzając mu ograniczony zakres kompetencji. W ciągu kilku dni zostaje powołany w skład Komitetu Nauk Ekonomicznych PAN i Sekretariatu Wydziału I Nauk Społecznych PAN. Zostaje też przewodniczącym Komitetu Badań nad Zagadnieniami Społecznymi Polski Ludowej i członkiem rady naukowej Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN.

Od października do grudnia 1960 r. na zaproszenie rządu rewolucyjnego przebywa, jako doradca ekonomiczny, na Kubie, gdzie opracowuje zarys planu pięcioletniego na lata 1961–1965. Jednak ani Fidel Castro, ani Che Guevara, który wówczas piastuje stanowiska ministra finansów i prezesa Banku Centralnego Kuby, nie znajdują czasu na spotkanie z Michałem Kaleckim²⁷.

Po powrocie do kraju, choć nie od razu, podejmuje on wykłady w Szkole Głównej Planowania i Statystyki; początkowo łączy je z pracą w Zakładzie Nauk Ekonomicznych PAN i Komisji Planowania. Później rezygnuje z pracy w ZNE PAN, zachowując jako pierwsze miejsce pracy Komisję Planowania. Natomiast na podstawie pisma podsekretarza stanu Eugenii Krassowskiej z 31 stycznia 1962 r. zostaje zatrudniony na drugi pełny etat z dniem **1 października 1961 r.** (z datą wsteczną o cztery miesiące) w charakterze kontraktowego samodzielnego pracownika nauki na stanowisku profesora zwyczajnego w **Katedrze Ekonomii Politycznej na Wydziale Handlu Zagranicznego SGPiS** (kierownikiem tej Katedry jest wtedy prof. Kazimierz Łaski).

Jeszcze zanim zatrudniono Michała Kaleckiego na etacie profesorskim w SGPiS, w 1958 r. jest uczestnikiem jednej z uczelnianych intryg. Nie sprzeciwia się, kiedy Pawłowi Sulmickiemu – „(...) z inicjatywy Bronisława Minca – zakwestionowano doktorat uzyskany w czasie wojny w Szwajcarii. [Uznający wysoką jakość rozprawy Sulmickiego – A.S.] (...) prof. Jan Drewnowski powołał Komisję Nostryfikacyjną,

²⁷ Co nie przeszkadza, rzecz jasna, kubańskiemu ministrowi gospodarki i sekretarzowi technicznemu Centralnej Rady Planowania, Regino Botiemu, wystosować pisma z podziękowaniem do rządu polskiego za „(...) okazaną uprzejmość, która umożliwiła Rządowi Kuby oderwanie prof. Kaleckiego od jego ważnych obowiązków”. Zob.: M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, jw., s. 339 (cały *passus*, s. 335–344).

ale niepoparty przez Michała Kaleckiego i Oskara Langego przegrał w decydującym głosowaniu. W rezultacie Paweł Sulmicki przygotowaną już habilitację musiał przedstawić jako pracę doktorską²⁸.

Pod koniec lat pięćdziesiątych Michał Kalecki obejmuje – wraz z Czesławem Bobrowskim – kierownictwo Seminarium dla Ekspertów do Spraw Planowania Rozwoju Gospodarczego Krajów Zacofanych, które zaczęto wtedy prowadzić na naszej Uczelni, a w 1961 r. powierzono mu opiekę naukową nad nowo powstałym Międzyuczelnianym Zakładem Problemowym Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych (MZPGKSR). Jednocześnie rozpoczyna się siedmioletni okres pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej Michała Kaleckiego na Wydziale Handlu Zagranicznego, łączący uczelnianą rutynę ze wspomnianymi, akademickimi innowacjami.

W latach akademickich 1961/1962 i 1962/1963 Michał Kalecki prowadzi wykłady w SGPiS na temat teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej. Wzrost i planowanie perspektywiczne w socjalizmie to także tematy jego wykładów i seminariów zagranicznych na Uniwersytecie w Manchesterze oraz w Belgradzie w trakcie corocznych konsultacji z jugosłowiańską Komisją Planowania. Publikuje – wielokrotnie później wznawianą i tłumaczoną na wiele języków – rozprawę o metodzie konstrukcji planu perspektywicznego. Ukazuje się też jego praca o efektywności programu inwestycyjnego. W ramach prac Komitetu Badań nad Zagadnieniami Polski Ludowej stosunkowo wiele uwagi poświęca sprawie przestępczości gospodarczej, ale propozycja powołania specjalnego instytutu nie zostaje przyjęta. W obszarze teorii gospodarki kapitalistycznej publikuje w „Economic Journal” artykuł po angielsku pt. *Uwagi o teorii wzrostu* (poświęcony krytyce i rozwinięciu tez Roya Harroda). Ukazują się po polsku dwa zbiory retrospektywne jego rozpraw: *Prace z teorii koniunktury 1933–1939* (tłumaczone następnie w różnych układach na wiele języków) oraz *Szkice o funkcjonowaniu współczesnego kapitalizmu*, które także weszły do wielojęzycznego obiegu światowego.

W styczniu 1962 r. minister szkolnictwa wyższego powołuje go na stanowisko przewodniczącego rady naukowej MZPGKSR, a 31 marca tego roku otrzymuje nominację na członka rady naukowej Wyższego Kursu Planowania Gospodarczego (WKPG) dla ekonomistów, działaczy gospodarczych i planistów z krajów gospodarczo zacofanych.

²⁸ J. Luszniewicz, *Jan Drewnowski (1908–2000) – ekonomista na służbie publicznej*, „Gospodarka Narodowa” 2006, nr 3, s. 79; por. szerzej: J. Drewnowski, *Autobiografia naukowa*, wydanie II poprawione i uzupełnione, Londyn 2000, s. 26. Pierwsza wersja *Autobiografii naukowej* była opublikowana w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1990, nr 4, PWN, Warszawa, s. 451–489. O odmowie nostryfikacji doktoratu Pawła Sulmickiego była już obszernie mowa we *Wprowadzeniu* do tej książki.

W tym okresie więcej podróżuje po świecie. Przedstawia swoje prace, prowadzi wykłady i seminaria w Sao Paulo (na temat finansowania rozwoju w gospodarce mieszczańskiej), a także – dwukrotnie – wygłasza referaty w Genewie: dla zaproszonych przez UNESCO ekonomistów z Ameryki Łacińskiej (na temat planowania perspektywicznego) oraz na zorganizowanej przez ONZ konferencji na temat rozwoju krajów gospodarczo zacofanych, gdzie przedstawia metodę konstrukcji planu perspektywicznego.

Michał Kalecki publikuje wtedy swe dwie fundamentalne prace: *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej* i *O podstawowych zasadach planowania wieloletniego*. Awansuje na kolejne – coraz bardziej ceremonialne – stanowiska w polskim systemie władzy: otrzymuje powołanie na stanowisko przewodniczącego Komitetu Badań nad Zagadnieniami Polski Ludowej PAN na nową kadencję (1963–1965) i na przewodniczącego rady naukowej Zakładu Badania Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego na kadencję 1963–1966, a także na członka Rady Nauki i Techniki przy Komitecie Nauki i Techniki. Dostaje nagrodę indywidualną ministra szkolnictwa wyższego I stopnia za szczególne osiągnięcia naukowe.

Jednocześnie Michał Kalecki składa rezygnację z członkostwa w radzie naukowej Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN, a 31 grudnia 1963 r. rezygnuje z pracy w Komisji Planowania. Krytykuje opracowaną przez Komisję koncepcję planu pięcioletniego na lata 1966–1970, zaś jego własne propozycje nie tylko coraz częściej są pomijane w kolejnych wersjach planu pięcioletniego, ale też spotykają się z rychłą, pryncypialną krytyką najwyższych władz partyjnych i państwowych, a nawet z lekceważącą wypowiedzią Władysława Gomułki na Warszawskiej Konferencji PZPR²⁹.

W szkicu poświęconym Oskarowi Langemu, pt. *Model ekonometryczny a materialistyczne pojmowanie dziejów*³⁰, porusza rzadko podejmowany przez siebie aspekt metodologii ekonomii. O gospodarce socjalistycznej pisze w artykule pt. *Krzywa produkcji a efektywność inwestycji*. Publikuje też bardzo znany później artykuł o społeczno-gospodarczych aspektach ustrojów pośrednich³¹.

²⁹ Studiujący i pracujący w latach pięćdziesiątych w SGPiS Marian Feldman opisał następująco tę sytuację: „Michał Kalecki (...), tłumacząc kiedyś jakiś problem ekonomiczny Władysławowi Gomułce «Wiesławowi», usłyszał podobno od tego przywódcy komunistycznego, prostaka o ograniczonym umyśle, słowa: «Co mi Pan tu pieprzy, Panie Profesorze!»”. Zob.: M. Feldman, *Po wojnie (lata 1946–1960)*, cd. książki *Z Warszawy, przez Łuck, Syberię, znów do Warszawy*, wydanej własnym sumptem przez LuLu Inc., Framingham, MA (USA) 2012, s. 92.

³⁰ M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, *Model ekonometryczny a materialistyczne pojmowanie dziejów*, jw., s. 274–281.

³¹ Ponadto kontynuuje badania nad porównaniem dochodów pracowniczych z okresem przedwojennym (z Lidią Beskid). Wydaje także zbiór swych esejów pt. *Z zagadnień gospodarczo-społecznych Polski Ludowej*.

Michał Kalecki otrzymuje następnie powołanie na zastępcę przewodniczącego Komisji Głównej Nauki i Badań Ekonomicznych przy Komitecie Nauki i Techniki. Natomiast wyrazem uznania dla jego osiągnięć naukowych jest doktorat honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego, którego promotorem jest Oskar Lange. Michał Kalecki wygłasza wówczas referat pt. „Dlaczego ekonomia nie jest nauką ścisłą?”. Z okazji święta 22 lipca 1964 r. za swe zasługi zostaje także odznaczony Orderem Sztandaru Pracy I klasy³². Uroczystość jubileuszu 60-lecia Oskara Langego i 65-lecia Michała Kaleckiego, obchodzona wspólnie w SGPiS 21 listopada 1964 r., jest okazją, dla drugiego z jubilatów, do rozważenia, czy w świetle swoich doświadczeń jako ekonomisty warto „być czy nie być” doradcą rządowym. Jak zaświadczył później Ignacy Sachs, prof. Kalecki sam sobie odpowiedział wtedy trzy razy „tak”³³.

Przedstawiciele heterodoksji europejskiej pragną wykorzystać wiedzę Michała Kaleckiego i jego kolegów, organizując – w czasie pierwszomajowego robotniczego święta w 1965 r. – polsko-włoskie seminarium na Uniwersytecie w Anconie na temat warunków niezbędnych do planowania w rozwiniętych krajach kapitalistycznych w przypadku powstania tam rządów „frontu ludowego”. Ze swej strony heterodoksja ówczesnego Trzeciego Świata zaprasza go na zjazd szkół ekonomicznych Ameryki Łacińskiej w Meksyku, gdzie wygłasza trzy referaty³⁴. Z kolei na zaproszenie dyrektora generalnego FAO, w gronie ekspertów tej Organizacji, dokonuje oceny raportu o perspektywach wyżywienia ludności i rozwoju rolnictwa w skali światowej do lat 1980–1990.

³² Następnego dnia czeka go jednak odwołanie ze stanowiska przewodniczącego Delegacji PRL do Stałej Komisji Ekonomicznej RWPG – przez przewodniczącego Komitetu Współpracy Gospodarczej z Zagranicą, wicepremiera Piotra Jaroszewicza.

³³ Ignacy Sachs pisze: „Choć w praktyce nie mógł się dopatrzeć żadnej dodatniej korelacji między udzielanymi przez niego poradami a postępowaniem rządu, to nie żałował ani czasu, ani wysiłku przeznaczonego na doradztwo. Były tego trzy powody. Po pierwsze, występują zwykle opóźnienia czasowe pomiędzy innowacyjnym rozwiązaniem zaproponowanym przez doradcę a działaniem podjętym przez rząd. Po drugie, efekt pracy doradczej miewa niespodziewane zastosowanie na innych polach. Np. zarysu planu pięcioletniego dla Kuby nigdy nie wykorzystano, ale posłużył szeroko w charakterze podręcznika. Po trzecie, doradczający dużo się uczy w trakcie tego procesu. Kilka bardzo teoretycznych artykułów Kaleckiego, wbrew ich abstrakcyjnej formie, odzwierciedla jego (pozytywne i negatywne) doświadczenia z rzeczywistej polityki i procesu decyzyjnego. Dotyczy to zwłaszcza jego prac o gospodarce socjalistycznej”. Zob.: I. Sachs, *Kalecki and Development Planning*, „Oxford Bulletin of Economics and Statistics” 1977, February, s. 47; także M. Kalecki, *Dzieła*, tom 5, *Przypisy i dodatki*, jw., s. 343–344.

³⁴ Oto tematy tych referatów: 1) różnice między podstawowymi zagadnieniami gospodarczymi rozwiniętych i zacofanych krajów kapitalistycznych; 2) wyznaczanie tempa wzrostu w gospodarce socjalistycznej, dysponującej nieograniczoną podażą siły roboczej; 3) finansowanie rozwoju w gospodarce mieszanej, przy uwzględnieniu możliwości importu kapitału.

Spotykają go kolejne wyrazy uznania, jako że w 1965 r. otrzymuje doktorat honorowy Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu. Wybrany też zostaje na stanowisko zastępcy przewodniczącego Komitetu Nauk Ekonomicznych PAN i na członka rzeczywistego PAN. Za pracę pt. *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej* Michał Kalecki otrzymuje indywidualną nagrodę państwową I stopnia³⁵.

Mimo przebytego w grudniu 1965 r. zawału serca Michał Kalecki przygotowuje nowe wydanie *Zarysu teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*. Wspólnie z Ignacym Sachsem publikują pracę pt. *Formy pomocy zagranicznej – analiza ekonomiczna*. Powraca także do przemysłów sprzed blisko 40 lat w artykule pt. *Zagadnienie realizacji u Tuhana-Baranowskiego i Róży Luksemburg*. Aktualizuje i wzbogaca swój poprzednio wspomniany artykuł o ustrojach pośrednich analizą ponurych wydarzeń politycznych w Indonezji.

Redaguje i pisze: o gospodarce socjalistycznej (powstaje nowe wydanie *Zarysu teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*); dwie nowe prace z dziedziny rachunku efektywności inwestycji; o gospodarce kapitalistycznej (uaktualnia ujęcie problemu długofalowego rozwoju i cykli koniunkturalnych); o gospodarce mieszanej (wspólnie z Ignacym Sachsem wydaje pracę pt. *Z zagadnień finansowania krajów o gospodarce mieszanej*), a wspólnym wysiłkiem ze współpracownikami z MZPGKSR i WKPG dokonuje pierwszej redakcji podręcznika gier planistycznych dla ONZ-owskiego Afrykańskiego Instytutu Rozwoju Gospodarczego i Planowania (IDEP) w Dakarze.³⁶

Ponadto Michał Kalecki otrzymuje wtedy nagrodę imienia Oskara Langego PTE za *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*. Publikuje jej drugie, poprawione i uzupełnione wydanie. Gruntownie adiuśtuje przekład rosyjskiego wydania tej książki i udziela odpowiedzi na krytykę Tigrana Sergejewicza Chaczaturowa, autora przedmowy i redakcji³⁷. Pisze referat *Marksowskie równania reprodukcji a współczesna ekonomia*, przeznaczony na zorganizowaną przez UNESCO konferencję dla uczczenia 150-lecia urodzin Karola Marksa.

W związku z tzw. wydarzeniami marcowymi z 1968 r. już 15 marca tego roku Michał Kalecki zostaje odwołany ze stanowiska przewodniczącego rady programowej miesięcznika „Gospodarka Planowa”, zaś 30 marca, na mocy własnej decyzji, rezygnuje

³⁵ Ponadto zostaje powołany na nową kadencję na stanowisko przewodniczącego Komitetu Badań nad Zagadnieniami Społecznymi Polski Ludowej PAN.

³⁶ Organizacja Narodów Zjednoczonych utworzyła w 1962 r. l'Institut Africain de Développement Économique et de Planification (IDEP) jako organ pomocniczy Komisji Ekonomicznej ONZ ds. Afryki. Prace nad drugą redakcją tego wspólnego przedsięwzięcia wydawniczego IDEP oraz MZPGKSR zostały przerwane po marcu 1968 r.

³⁷ Калецкий, М., *Очерк теории роста социалистической экономики*, Пер. с польск. Под общ. ред. и с предисл. акад. Т.С. Хачатурова, 2-е изд., испр. и доп., Прогресс, Москва 1970.

ze stanowiska przewodniczącego Komitetu Badań nad Zagadnieniami Społecznymi Polskiej Akademii Nauk PAN. Dalsze następstwa tych wydarzeń Jerzy Osiatyński tak opisuje w *Kalendarium*: „W pierwszych dniach maja w Centralnej Szkole Partyjnej przy KC PZPR odbywa się konferencja nt. «Sytuacja w ekonomii politycznej socjalizmu»; wkrótce po tym odbywa się podobna konferencja w PTE, a w dniach 17 i 18 czerwca zorganizowana przez rektora SGPiS i Komitet Uczelniany PZPR konferencja nt. «Główne problemy ekonomii politycznej oraz jej nauczania». Na wszystkich tych konferencjach teoria Kaleckiego zostaje uznana za niemarksistowską i odrzucona»³⁸. Skupione wokół Michała Kaleckiego środowisko naukowe ulega rozbiciu, a jego najbliżsi współpracownicy zostają usunięci z SGPiS lub przeniesieni z Wydziału Handlu Zagranicznego na Wydział Ekonomiczno-Społeczny tej uczelni³⁹.

W reakcji na zerwanie w czerwcu 1968 r. przez PWN umowy na nowe wydanie zbioru esejów pt. *Z zagadnień gospodarczo-społecznych Polskiej Akademii Nauk* Michał Kalecki demonstracyjnie odmawia dalszej publikacji swoich prac w Polsce. Z kolei przewodniczący Komitetu Nauki i Techniki 30 czerwca odbiera mu członkostwo w tej Radzie, uzasadniając swą decyzję upływem jego kadencji.

Pismem z dnia 8 października, „(...) po podsumowaniu szeregu wypadków, które zaszły na terenie Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w roku akademickim 1967/1968, Michał Kalecki składa rezygnację ze stanowiska profesora zwyczajnego w SGPiS z dniem 30 września 1968 r. (...). Rezygnacja zostaje przyjęta. (...) 28 października, w związku z likwidacją Międzyuczelnianego Zakładu Problemowego Gospodarki Krajów Słabo Rozwiniętych, Minister Oświaty i Szkolnictwa Wyższego odwołuje go z rady naukowej Zakładu»⁴⁰.

Po odejściu z SGPiS na emeryturę Michał Kalecki kontynuuje swoje badania w kontakcie z zagranicą i redaguje, zamówiony przez pismo „*Ekonomika i Matematyckije Metody*”, esej pt. *O podstawowych zagadnieniach teorii efektywności inwestycji w gospodarce socjalistycznej* i artykuł o teoriach wzrostu właściwych dla różnych

³⁸ Jak podkreśla Jerzy Osiatyński, Michał Kalecki był w szczególności głęboko poruszony niezrozumieniem jego teorii.

³⁹ Inne przejawy haniebnego postępowania kierownictwa partyjno-państwowego PRL, nagannych działań władz akademickich oraz „kolegów” ekonomistów zostały opisane przez świadków wydarzeń marcowych, zwłaszcza – według określenia Tadeusza Kowalika – przez „marcowników”, tj. przez bezpośrednie ofiary represji tego okresu. Por. także: A. Müller, *Michał Kalecki – wspomnienia i refleksje*, „Gazeta SGH” 1999, nr 108; Ł. Dwilewicz, *Między marcem a sierpniem. Szkoła Główna Planowania i Statystyki 1968–1980*, w: *Historia Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, 1906–1996*, praca pod red. W. Morawskiego, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006, s. 227–237.

⁴⁰ M. Kalecki, *Dziela*, tom 6, *Kalendarium*, jw., s. 785–808.

systemów społecznych – na potrzeby ostatniego swojego pobytu na Uniwersytecie Cambridge. Z kolei dla wydawnictwa Cambridge University Press przygotowuje wybory swych prac: *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy* oraz *Selected Essays on the Economic Growth of the Socialist and the Mixed Economy*. Na potrzeby *Critica Marxista* pisze artykuł pt. *Uwagi o „reformie przełomowej” w rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej*⁴¹.

Michał Kalecki stara się kontynuować pracę dydaktyczną, spotykając się w domu ze swoimi uczniami i współpracownikami. Przygotowuje się do konferencji o modelowaniu ekonomiczno-matematycznym w Nowosybirsku w czerwcu 1970 r., lecz 17 kwietnia tego roku umiera na wylew krwi do mózgu. Już po śmierci nadchodzi wiadomość, że właśnie w tym czasie rozpatrywano jego kandydaturę do Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla z ekonomii.

⁴¹ Także wspólnie z Tadeuszem Kowalikiem redaguje jeszcze konspekt książki pt. *Dwanaście wykładów o dynamice gospodarki kapitalistycznej*.